

**O'ZBYEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**PSIXOLOGIYADAN IZOHLI
LUG'AT**

Farg'ona - 2006

Mualliflar:

M.G.Davletshin – p.f.d., professor

M.A.Abdullajonova - p.f.n., dotsent

Mas’ul muharrirlar:

K.Rahimova - p.f.n., dotsent

M.Rajabov - o‘qituvchi

Taqrizchilar:

M.Isaqova - p.f.n., dotsent

M.Otajonov - p.f.n., dotsent

Mazkur qo‘llanma bakalavriatning psixologiya yo‘nalishi uchun mo‘ljallangan bo‘lib, psixologiya faniga oid terminlar mazmun va mohiyati haqida tushuncha beradi.

Bu qo‘llanma hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarish davrida psixologlar gardaniga murakkab vazifalar yuklanayotgan bir sharoitda yosh psixolog mutaxassislarining psixologik bilimlar bilan qurollanishida ko‘nikma va malakalar hosil qilishiga yordam beradi.

Ushbu qo‘llanma FarDU ilmiy kengashining ___-yig‘ilishida nashr qilishga ruhsat berildi. 2005 yil ___ dekabr

ABSTRAKTSIYA - (lot, abstractio- mavxumlashtirish) – narsalarning o‘ziga xos belgi va xususiyatlarini, ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarni, narsalarning muhim belgi va xususiyatlarini ajratib olishga qaratilgan fikrlash operatsiyasi.

ABULIYA - (yunon, abule – irodani inkor etmoq) – eng oddiy, osongina masalalar bo‘yicha ham ma‘lum qarorga kelish qobiliyati yo‘qligida namoyon bo‘ladigan o‘ta irodasizlik.

ABDULLA AVLONIY (1878-34) – jamoachi, siyosiy arbob. U o‘z asarlarida yoshlarni Vatanni sevmogga, mardlikka, tartib intizomli bo‘lishga, bilimga chanqoqlikka, go‘zallikdan zavqlanishga chaqirgan.

ABU ALI IBN SINO (980-1037) – o‘rta asrlarda yashagan buyuk olim. Ibn Sinoning bizga qoldirgan ilmiy ishlari juda ko‘p bo‘lib, u o‘sha davr bilimlarining hammasini o‘z ichiga qamrab olgan. Ibn Sinoning temperament haqidagi qarashlari psixologiya faniga qo‘shilgan katta hissa bo‘ldi. Uning « Tib qonunlari» kitobida psixik o‘zgarishlarga katta o‘rin ajratilgan.

ABU NOSIR FAROBIY (873-950) – sharqdagi buyuk mutafakkir, entsiklopedist olim. U psixologiyaning o‘qitish vositalari, odamlarning psixologik tushunchalarini falsafiy tarafdin yoritgan bo‘lib, o‘z asarlarida odamlar orasidagi ob‘ektiv, sub‘ektiv, fiziologik, psixologik jarayonlarning rivojlanishiga katta e‘tibor bergan.

ABU RAYXON BAYERUNIY (973-1050) – entsiklopedist olim. U «YOsh insonning shakllanishi tarbiya jarayonida vujudga keladi», - deb hisoblaydi. Bunda asosiy rolni mehnat bajaradi. Beruniy asarlarida faqat haqiqiy mehnat yuqori insoniylik belgisini shakllantiradi deb ta‘kidlaydi. Beruniyning 150 dan ortiq asari mavjud bo‘lib, o‘sha zamon ilmining hamma tarmoqlarini o‘z ichiga qamrab olgandir.

AVTOMATIZM - (yunon, aut‘mat‘s – o‘z-o‘zidan sodir bo‘ladigan)-ixtiyorisiz yoki anglanmagan holda amalga oshiriladigan harakatdir.

AVIATSIYA PSIXOLOGIYASI - (lot. avis – qush – yunon rsysche – ruh logos – tushuncha, ta‘limot)-psixologiya tarmog‘i bo‘lib, uchuvchilar shaxsi va turli uchish faoliyatining psixik xususiyatlarini o‘rganadi.

AVTOMATLASHTIRISH – (yunon. Aut‘mat‘s – o‘z-o‘zidan sodir bo‘ladigan) – mashq qilish orqali turli malakalarni shakllantirish jarayoni.

AVTONOM NUTQ – (yunon. aut‘s –o‘zi – n‘m‘s – qonun) – bolaning o‘z nutqi, ko‘p ma‘no va noaniq so‘zlar bilan xarakterlanadigan ichki nutq, bunday turli narsalarning bir-biri bilan beqaror va uzviy bog‘liqligi tufayli so‘zlarini ma‘nosi

ham vaziyatga qarab o'zgaradi. Bolalarning A.n.i. kattalar nutqiga o'tish davri bo'lib hisoblanadi. A.n. teng yoshli bolalarda yaqqol namoyon bo'ladi.

AVTORITARIZM – (lot. auct'ritas – hokimiyat ta'sir) – buyruq asosidagi talabalarga o'ylamasdan ko'r-ko'rona bo'ysunush. Uni avtoritet so'zi bilan adashmaslik kerak.

AGGLYuTINATSIYA – (lot. agglutinare – yopishtirmoq elimlamoq) – mavjud obraz va tasavvur qismlarning bir-biriga «yopishtirib» qo'shish asosida yangi obrazlarni yaratishdan iborat xayol faoliyati. Mas, suv parisi obrazi.

AGRAFIYA –(yunon. A – inkor yuklamasi, grah' –yozaman) – nutqdagi turli buzilishlar natijasida yozuvning izdan chiqishi. A. da odam yozish qobiliyatini butunlay yo'qotadi yoki so'zlarda xarflarni tushurib qoldiradi, xarflarni qo'sha olmaydi. A. katta odamlarda bosh miya po'sti faoliyatining buzulishi natijasida ro'y bersa, bolalarda u duduqlik natijasida kelib chiqadi.

AGROZIYA – idrokning buzilishi A.miyaning ma'lum bir jarohatlanishida sodir bo'ladi. (ko'rish A. si, eshitish A.si tuyush A. si.).

ADAPTATSIYA – (lot. adattare – moslashtirmoq) – sezgi a'zolarining qo'zg'ovchi kuchiga moslashuvi natijasida muayyan sezgirlikning o'zgarishi A. hodisalarida sezgirlik ortirishi hamda kamayishi mumkin; kuchli ta'sirotdan kuchsiz ta'sirotda o'tganda sezgirlik asta-sekin ortib boradi; ta'sirotda kuchsiz ta'sirotda esa, sezgirlik aksincha kamayib boradi. A. qonuniyati barcha sezgilarga xosdir. (ko'ruv A.si, eshitish A.si, teri A.si)

ADYeKVATLIK – (lot. adeqvatus – tenglashtirilgan) – teng, o'xshash, muvofiq kelmoq. Mas., javoblarning adekvatlik va h.k.

ADOLAT – axloqiy, huquqiy, ijtimoiy-siyosiy ong kategoriyasi, u insonning daxlsiz huquqlari to'g'risidagi tarixan o'zgarib kelgan tasavvurlari bilan bog'liq. A. shaxslarning asli kimligi bilan ularning ijtimoiy mavqelari, huquqlari bilan burchlari, qilmishlari bilan «qidirmish»lari, jinoyat bilan jazo o'rtasidagi moslikni taqozo etadi. Bu nisbatlar o'rtasidagi nomunosiblik A.sizlik deb baholanadi.

AZIMOV AZAT (1928-79) – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. «O'zbek o'quvchilarining rus tilini o'zlashtirishining psixologik asoslari» mavzusida ilmiy tadqiqot olib borgan. O'zbek maktabini II – V sinf o'quvchilarida rus tilida ot va uning kelishik qo'shimchalarini o'zlashtirishning psixologik asoslarini ishlab chiqqan.

AYNANLIK, O'XShASHLIK – ikkita buyum yoki hodisaning bir-biriga o'xshashligi.

AKALKULYA - (yunon a-inkor yuklamasi, calculati' – hisob, hisoblash)-bosh miya po'stloq qismi turli sohalarining jarohatlanishi natijasida hisoblash faoliyatining izdan chiqishi yoki butunlay yo'qolishi.

AKKOMADATSIYA – (yunon. akk'm'dati' – moslashish) – ko'zning turli masofadagi narsalarni ko'rishga moslashuvi. Ko'z gavharining o'zgarishi natijasida sodir bo'ladi.

AKMYeOLOGIIYA – (yunon. akme – yuksak pog'ona, ziyraklik, yuqori, l'g's – tushuncha, tahlilot) – tibbiyot, ishtimoiy va tabiiy fanlarning tutashuvida maydonga kelib, fenomenologiyani, inson taraqqiyotining qonuniyat va mexanizmlarini, insonning kamolotga erishish pog'onasida uning bu taraqqiyoti ancha yuqori darajaga erishuvini o'rganidigan fan.

AKS ETTIRISH NAZARIYASI – in'ikos nazariyasi; psixik hodisalar borliqni aks ettirishning shakllaridan biri deb qaraladigan nazariya.

AKSYeDYeNTAL QOBILIIYATLAR – (lot. aksedenti' – tutib olish) – odamning xavf-xatarsiz, saramjon-sarishta faoliyatda bo'lish qobiliyati. A.k.ning yoshlarning kasb tanlashi va kasbga yo'llashdagi amaliy ahamiyati katta.

AKSYeLYeRATSIYA – (lot. akselerati' – tezlanish) – bolalar va o'smirlarda oldingi avlodga nisbatan bo'y nisbati va jinsiy taraqqiyotning tezlanishi, jadallashishi.

AKTSYeNTLASH – (yunon. accentys – urg'u) – narsalarning ayrim qismlarini boshqa qismlariga nisbatan haddan tashqari kichraytirish yoki kattalashtirish asosida yangi obrazlarni yaratishdan iborat hayol faoliyati.

ALAXLASH – psixik qo'zg'alishning ko'rsatkichi bo'lib, noto'g'ri xulosa, fikr, qarashlarni tashkil etadi; uni tuzatib bo'lmaydi.

ALYeKSIYA – (yunon. a. –inkor, lexis – so'z) – o'qishning buzilishi. Miya chap yarim shari po'stloq qismining turli bo'limlari jarohatlanishi natijasida o'qishning izdan chiqishi yoki o'qishni egallashga qobiliyatning yo'qligi.

ALTRUZM – (lot. alter – boshqa) – shaxs qabul qilgan qadriyatlar yo'nalishi bo'lib, bunda uning ma'naviy bahosi mezoni va asosiy mohiyatida o'zga odamning yoki ijtimoiy guruhning qiziqishlari yotadi.

AMBIVALYeNTLIK – (yunon. ambi – tevarak, ikki tomondan, lot. valentia – kuch) – bir vaqtda qarama-qarshi hissiyotlarning namoyon bo'lishi. (mas., kulgu va qayg'u, xusandlik va kulfat). A. – shaxsdagi ichki nizolarning namoyon bo'lishi.

AMBITSIYA – (lot. ambit’) – manmanlik, o‘ta o‘zini sevish, o‘z-o‘zi bilan faxrlanish, o‘z-o‘ziga baho berish.

AMNYEZITSIYA – (lot. a-inkor etish, mnesus – xotira) – miyaning turli qismlari jarohatlanishi natijasida xotirining yo‘qolish holati.

AMALIY TAFAKKUR - ko‘pincha vaqt tanqisligi sharoitida yuzaga keladigan va xatti-harakatlarni maqsadini aniqlash; reja, loyihalarini ishlab chiqish bilan bog‘liq.

AMORF – (yunon. am‘rh’s) – shaklning rad etilishi.

ANALIZATOR – (yunon. analisis – bo‘laklarga ajratish) – murakkab neyrofiziologik tizim, odamga ta‘sir etuvchi qo‘zg‘alishlarini idrok etish va uni tahlil qilish. A. retseptor, nerv yo‘llari, miya bilan bog‘lanadigan qismi va miyaning maxsus bo‘limlarini o‘z ichiga oladi.

ANALIZATORLARNING O‘ZARO TA‘SIRI – odamdagi sezgilar sohasi birligining namoyon bo‘lishi. A.o‘t. tufayli inson tashqi olamni to‘liq aks ettiradi. Mas., odam ob‘ektining o‘zidan uzoqlashishini ko‘radi. Proprioretseptif analizatorlar orqali borliqdagi narsa va hodisalarni bilib oladi.

ANALOGIYA – (yunon. anal’gia – o‘xshashlik) psixik hodisalar va xulq-atvor xususiyatlarining o‘xshashligi.

ANALITIK PSIXOLOGIYA – psixologiyadagi oqim, unga 1913 yili K.G. Yung asos solgan u psixikani idealistik talqin etib, ong bilan g‘ayrushuuriylikning o‘zaro kompensatsiyasiga asolangan o‘z-o‘zini boshqaruvchi sistema deb qaraydi; shunga ko‘ra ong va g‘ayrushuuriylik integratsiyasi shaxsning bir butunlikka erishishi individuallashish yo‘lidir. A.p. psixopatologiya va psixoterapiya, shuningdek, falsafa, antropologiya, madaniyat tarixi, etnologiya, mifologiya va b. fanlar bilan bog‘liq va ularga tahsir ko‘rsatgan.

ANIMIZM – (lot. anima – jon) – odam, hayvonot, o‘simlik, predmetlarga mustaqil jon borligi haqidagi tasavvur tizimi. A. ibtidoiy din va hozirgi barcha dinlarning asosiy elementidir.

ANTITSIPATSIYA – (lot. anticiati’ – oldindan bilish, payqash) – odamning hodisalar rivoji, xatti-harakat natijalarini oldindan ko‘ra olish qobiliyati.

ANTROMORFIZM – (yunon. anthr’‘s – odam, m’rhe – shakl) hayvonlarni odamga xos psixik xususiyatlar va qobiliyatlarning borligi haqida tasavvur. Hayvonlarning xulqini antropomorfik talqin qilish odamning hayot va faoliyatida ijtimoiy omillarning etakchi rolini inkor etadi.

ANTROPOGYeNYeZ – (lot. anthr’'s – odam, genesis – tug‘ilish) – odamning kelib chiqish jarayoni.

AN’ANA – avlod-dan-avlodga o‘tib boradigan va muayyan jamiyat, sinf, ijtimoiy guruhlar ichida uzoq vaqt saqlanadigan ijtimoiy va madaniy meros elementlari. Muayyan ijtimoiy tartib-qoidalar, axloq normalari, qadr-qimmatlar, g‘oyalar, urf-odatlar, marosimlar va shu kabi A. sifatida namoyon bo‘ladi. Har qanday jamiyatda va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida muayyan A.lar bor.

APATIYa – (yunon. aatheia – xissiyotsizlik) – kishining tevarak-atrofidagi olamga nisbatan hech qanday qiziqishsiz befarq holati. A. og‘ir kechinmalar yoki kasalliklardan toliqish natijasida kelib chiqadi.

APPYeRTSYePTSIYa – (lot. ar-ga, qarashli, erceti’ – idrok) – shaxs idrokining avvalgi bilim va tajribalariga hamda uning umumiy qiziqish, havaslariga bog‘liqligi.

ASAB TIZIMI – hayvon va odam organizmining barcha funksiyalarini o‘zaro hamda tashqi muhit bilan to‘g‘rilab, uyg‘unlashtirib turuvchi a‘zolar tizimi. U organizmining ichki muhitida ro‘y beradigan o‘zgarishlar va tashqi muhit ta‘sirida qo‘zg‘alib, turli ahzolariga ta‘sir etgan holda ularning faoliyatini kuchaytirib yoki susaytirib turadi.

ASQAROV AZIM (1926-89) – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Boshlang‘ich maktab o‘quvchilari o‘zbek tili orfografiyasini o‘zlashtirishning psixologik muammolari haqida ilmiy tadqiqotlar olib borgan.

ASSOTSIATSIYa - (lot. ass‘ciati’ – birlashtirmoq) – psixik hodisalar orasidagi o‘zaro bog‘lanish, u ma‘lum qonunlar bo‘yicha tarkib topadi (jumladan fazodagi yondoshlik, xronologik o‘xshashlik, qarama-qarshilik va b.)

ASSOTSIATIV PSIXOLOGIYa – XVII-XIX asrlarda maydonga kelgan psixologiya fanining yo‘nalishi. U tushuntirishning asosiy yo‘llari tariqasida assotsiatsiyadan foydalanadi. Psixik hodisalarning mohiyati sifatida talqin etiladi. U ko‘proq Angliyada tarqalgan.

ASSOTSIATIV TAJRIBA – kishi psixik holatining tajribalar hosil qilgan assotsiatsiyalarini aniqlashga qaratilgan tajriba metodi A.t. birinchi marta nemis psixologi V.Vundt tonidan qo‘llanilgan.

ASTYeNIK – (yunon. astheneia –kuchsizlik, holsizlik) – shaxsning faolligini susaytiruvchi kechinmalar.

ASTYeNIYa - (yunon. astheneia – kuchsizlik, holsizlik) – kuchli toliqish va organizmning madorsizligida namoyon bo‘ladigan asabiy psixik holsizlanish. Bunda odamning uyquasi buziladi va kayfiyati beqaror bo‘ladi.

ATTRAKTSIYa – (fr. Attrakti’n – qiziqib intilmoq, talpinmoq) bir kishini boshqa kishi ko‘rib qolganda, idrok etganda yuz beradigan tafakkur turi. «Nima qilmoq kerak?», «Bu holatni qanday qilib o‘zgartirmoq kerak?» degan savollarga javob topadi.

AUDIVIZUAL IDROK – (ing. Audi’ – eshitmoq, vision – ko‘rmoq) bir vaqtning o‘zida ham eshitib, ham ko‘rib idrok qilish.

AUTIZM – (yunon. aut’ – o‘zim) – individning o‘zini atrofdagi odamlardan chegaralab, o‘zining kechinmalariga berilishdan iborat psixologik begonalashuv.

AUTOGYeN MASHQ – (yunon. aut’s – o‘zim, denos – kelib chiqaman) – o‘z-o‘zini ishontirish va o‘z-o‘zini idora qilish asoslangan psixoterapevtik usul.

AUTSAYDYeR - (Ingl. Outsider – begona) ijtimoiy psixologiya atamasi bo‘lib, psixologik sig‘isha olmaganligi tufayli guruh tomonidan inkor etilgan a‘zo.

AFAZIYa – (yunon. a-inkor yuklamasi, hasia-nutq) – bosh miya qobig‘ining ayrim qismlari zararlanishi natijasida nutqning izdan chiqishidan iborat psixopotologik nuqson.

AFSUS-NADOMAT – shaxsiy aybni bilish, o‘zining o‘tmishi, hozirgi kundagi kamchiliklariga salbiy munosabat bildirish.

AFFYeKT – (lot. affektus- ruhiy hayajon, ehtiros) – kuchli, jo‘shqin va nisbatan qisqa muddatli emotsional kechinmalar tariqasida ro‘y beradigan psixologik holat.

AFFYeRYeNTATSIYa – (lot. afferens (afferentis) – keltiruvchi) – tashqi va ichki qo‘zg‘atuvchilar orqali sezgi a‘zolariga ta‘sir etish asosida paydo bo‘lgan nerv tizimiga kelib turish jarayoni.

AXLOQ- shaxsiy jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me‘yorlar tizimi, ma‘naviy xulq qoidalari. A. ijtimoiy ongning o‘ziga xos turi bo‘lib, odamning jamiyatdagi rolini belgilab beruvchi asosiy omillardan.

AXLOQIY BARKAMOLLIK – eng oliyjanob xarakter xislati, har qanday sharoitda ham axloqiy talablariga qat‘iy rioya qilinadigan axloqiy e‘tiqod.

AQL – kishining umumiy bilish qobiliyati bo‘lib, uni bilim va tajribalarini egallashga va ularni amalda qo‘llashga tayyorligi, shu bilan bir qatorda kishining muammoli vaziyatlarda aql farosat bilan o‘zini tuta olish.

AQLIY HARAKATLARNI BOSQICHMA-BOSQICH SHAKLLANTIRISH – insonda yangi harakat, obraz va tushunchalarning paydo bo‘lishi bilan bog‘lik ko‘p qirrali murakkab o‘zgarishlar haqidagi ta’limot. U bir necha bosqichdan iborat: harakatning asoslarini taxminiy tuzish orqali ifodalash; harakatning moddiy shaklda tarkib topishi; ijtimoiylashgan kuchli tashqi nutq; harakatning tashqi va ichki nutqda shakllanishi; nihoyat, oxirgi natijain-interiorizatsiya (aqliy harakatlar).

AQLIY XATTI-HARAKATLAR - tashqi muhit va nutqqa suyangan holda idrokning ichki rejalarida bajariladigan xatti-harakat.

AQLIY RIVOJLANISH MYEZONI - (ong JQ) aqliy yosh (AYO) va xronologik yosh (XYO) orasidagi munosabatni bildiruvchi mezon. A.R.M. ushbu formula orqali aniqlanadi:

$$JQ = \frac{AYO}{XYO} \times 100$$

Intellekning biror bir yosh shkalasiga suyangan holda test natijalari orqali aqliy rivojlanishini aniqlash mumkin.

Aqlning ixchamligi - tafakkurda masalani echishning yangi qulay echimini topish. Ahamiyatlilik – shaxsning biron bir ob’ektda iz qoldirishi bilan bog‘liq, ehtiyoji. U barqaror va vaziyatli bo‘ladi.

B.

BAVOSITALIK - borliqdagi narsa va hodisalarning yordamchi vositalarini qo‘llash orqali namoyon bo‘ladigan bilish usuli (mas., haroratni termometr orqali aniqlash).

BAYBUROVA SHOHIDA ABDULLAYEVNA (1900-79) - O‘zbekistonda psixologiya fanining rivojlanishiga samarali hissa qo‘shgan pedagog. 1950 yilda u sirdan o‘qiydigan pedagogika institutlari talabalari uchun birinchi marta o‘zbek tilida “Psixologiya” o‘quv qo‘llanmasini yozgan.

BASHORATGO‘YLIK - sezgi a’zolari va aqliy tafakkurga acoslanmagan holda tashqi olamning ob’ektiv hodisalari haqida bilimga ega bo‘lish.

Belgi - sezgi a’zolarimiz orqali idrok qilinadigan narsa va hodisalar yoki ma’lum muloqot jarayonidagi xatti-harakatlarning vakili-belgisi vazifasini o‘tovchi narsa yoki hodisa.

BYELGI TIZIMI - umumiy qoidalari bilan o‘zaro bog‘liq va amalda qo‘llanadigan belgilarni birlashtiruvchi belgilar to‘plami.

BYEBASOV ALG‘AZI (1923-93) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Qoraqalpoq o‘quvchilarida rus tilining fonetikasi, leksikasi, morfologiyasi va

sintaksisini o'zlashtirish jarayonlarini o'rgangan. 40 dan ortiq psixologiyaga oid maqolalari bor.

BILINGVIZM - (lot. bi - ikki, lingua - til) - ikki tillilik. Ikki tilni mukammal bilish.

BILISH - psixik aks ettirish jarayoni, bilimlarni egallash va uni o'zlashtirishni ta'minlaydi.

BILISHGA QIZIQISH - aqliy intellektual hislar mahsuli, bu odamning tevarakatdagi olamni bilish ehtiyoji tariqasida namoyon bo'ladi.

BINYe – SIMON TYeSTI - bolalar aqliy rivojlanish usuli. Frantsuz psixologlari Bine va Simon tomonidan ishlab chiqilgan (1904). Ular ilk bor eksperimental psixologiyaga asos solishgan.

BINOKULYaR KO'RISH - (lot. bini - juft, okuliys - ko'z) - bitta ob'ektning o'zini har ikkala ko'z bilan barobar ko'rish. Narsalarning teranligi, uzoqligi va hajmini idrok qilishni ta'minlaydi.

BIOGYeNYeTIK QONUN - (yunon, bios - hayot, genesis - kelib chiqmoq, - psixologiyada E.Gekkel tomonidan ochilgan biologik qonun bo'lib, ynra ko'ra ontogenez filogenezni takrorlaydi deb hisoblanadi. Odam psixikasining ontogenezda birinchi signallar tizimiga tayangan holda amaliy faoliyat asosida avval oddiy ehtiyojlarni qondirishdan boshlanib, keyii emotsiya va bilim rivojlanadi, so'ngra ikkinchi signallar tizimi asosida ong shakllanadi, deb hisoblaydi.

BIOGRAFIK MYeTOD - (yunon. bios - hayot, grah' - yozaman, ko'rsataman) odamni uning tarjimai holi bilan bog'liq bo'lgan hujjatlar orqali o'rganish usuli.

BIRGA QAYG'URMOQ - birovning yoki ijtomiy guruhning holatiga mos ravishda emotsional holatga tushish.

BIRGALIKDA AZIYaT CHYeKMOQ - birovning hislari, fikrlarini tushungan holda unga ma'naviy dalda berishning bir turi.

BIRINCHI SIGNAL - narsa va hodisalarning sezgi a'zolariga besita ta'sir etishi natijasida bosh miya yarim sharlari qobig'ida hosil bo'ladigan shartli muvaqqat nerv bog'lanishlari. U sezgi va idrok turlarida namoyon bo'ladi.

BIXYeVIORIZM - (ing. behavi'ur xulq) - XX asr boshlarida AQShda maydonga kelgan yo'nalish bo'lib, bunda psixologiyaning o'rganish predmeti qilib faqat odamning xulq-atvori olingan. Bu yo'nalish faqat odamning tashqi ta'sirlar natijasida paydo bo'lgan xatti-harakatlari bilan xulq-atvorini tanish mumkin, deb

hisoblaydi. Bunda ong ahamiyati inkor qilinadi. Bu yo‘nalishning asoschilari - D.Uotson, E.Torndayklar.

BORLIQ - ob‘ektiv olamning ongdan holi bo‘lgan holda mavjudligini bildiruvchi falsafiy tushuncha.

BOSHQARISH - tabiatning turlicha bo‘lgan (biologik, ijtimoiy va texnik, tizimlari funksiyalarini, ularning ishini tashkil qilish) maqsad va dasturlarini amalga oshirishga qaratilgan jarayon.

BOSHQARISH PSIXOLOGIIYaSI - psixologiya fanining boshqarish faoliyatini psixologik qonunlarini o‘rganuvchi sohasi.

BOSH MIYa - markaziy nerv tizimining old (yuqori, oliy) qismi bo‘lib, u bosh miya qobig‘ida joylashgan oliy nerv tizimining moddiy asosi. B.m.ning o‘rtacha og‘irligi (odamniki) 1470 g.

BOSH MIYa KATTA YaRIM ShARI – bosh miyaning ikki pallasi. Uning ustki qismi uchun bo‘lmagan o‘nqir – cho‘nqirlardan iborat. B.m.k.ya.sh. orqa old, yon, orolcha, orqa umurtqalarga bo‘linadi. Miya nerv kataklari neyronlardan iborat bo‘lib, ikkita katta yarim sharlar po‘stlog‘ini tashkil etadi. Miyadagi oq suyuqlik neyron o‘simtalaridan tarkib topib, miya yo‘llarini ko‘rsatib turadi..

BURCH - shaxsning axloqiy vazifasi bo‘lib, u odamda vijdonni uyg‘otadi.

V.

VAZIIYaT, GAVDANING FAZODAGI HOLATI - gavda qismlarining o‘zaro munosiblikda joylashishi. Ba‘zi kasalliklarda uning xarakterli o‘zgarishi kuzatiladi. Mas., qorin qattiq og‘riganda bemor yonboshlab yotib, oyoqlarini yig‘ib oladi, beli og‘riganda esa engashib qoladi va x.k. Kasallik jarayonining kechishi og‘ir, o‘rtacha, qoniqarli va boshqacha bo‘ladi.

VYeNYeR FAXNYeR QONUNI – qo‘zg‘ovchi kuchning o‘zgarishi bilan hosil bo‘lgan muayyan sezgi kuchining o‘zgarishi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni ifodalashdan iborat psixofiziologik qonun.

VYeGYeTATIV NYeRV TIZIMI (lot. vegetati’ - o‘simlik) - nerv tizimining organizm ichki a‘zolari faoliyatini va modda almashinuvini boshqarib turadigan bir qismi. V.n.t. markaziy nerv tizimi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu bosh miya qobig‘i tomonidan boshqariladi. V.n.t. simpatik va parasimpatik nervlar deb ataluvchi ikki qismga bo‘linadi.

VYeRBAL - (lot. verbaliz- og‘zaki)- atama. Verbal nutq - og‘zaki ifodalanadigan nutq.

VYeRTIBULYaR APPARAT - (lot. vestibulum - boshlang'ich, apparatus - asbob) - fazodagi harakatlarning yo'nalishining holati va bunday harakatlar yo'nalishining o'zgarishini kuzatib baholab turishga yordam beradigan analizator (ichki quloqda joylashgan).

VIJDON - axloqiy ong tushunchasi. U yaxshilik va yomonlikni ajrata olish o'z xatti-harakatlariga axloqan javob bera olishga qaratilgan ichki e'tiqoddan iborat. V. bu o'z-o'zini boshqara olish, nazorat qilish, axloqiy talablarni bajarish, qilingan ishlarga javob bera olish.

VIJDON AZOBI - kishining o'z xulq-atvoriga, axloq talablarining buzilishiga nisbatan bildiriladigan axloqiy emotsional holat.

VOLYuNTARIZM - (lot. voluntas- iroda) - psixik va borliq asosini g'ayritabiiy kuch tashkil deb ta'kidlovchi oqim. V. oqimi irodani voqelikni aks ettirishning alohida formasi emas, balki ong taraqqiyoti munosabati bilan yuzaga keladigan maxsus kechinmalar deb biladi.

«**VOPROSQ PSIXOLOGII**» - psixologik jurnal bo'lib, u Rossiya Pedagogika Fanlari Akademiyasi tomonidan 1955 yildan boshlab bir yilda 6 marta nashr etiladi.

VOHIDOV MAXAMMAD (1928-87) – psixologiya fanlar nomzodi, professor, «Psixologiya» o'quv qo'llanmasi, 80 dan ortiq maqolalar muallifi. Toshkent davlat universitetida psixologiya bo'limi asoschilardan biri.

VYuRTSBURG MAKTABI - XX asr boshlaridagi nemis psixologlarining birlashmasi (K. Byuller, X. Ax, er, N. Ax, O. Kyulqk va boshqalar). Ular birinchi bo'lib maxsus eksperimental tadqiqotning predmeti qilib tafakkurni o'rgandilar.

G.

GALLYuTSINATSIYa - (lot. hallu-cinati' – alahlash) - real voqelikdagi narsa va hodisalarning analizatorlarga bevosita ta'sirisiz ongimizda turli obrazlarning hayoliy ravishda paydo bo'lishidan iborat psixopatologik hodisa. G. real hodisadek idrok etiladi, shu bilan birga bunday hodisalarga nisbatan salbiy munosabat yuzaga kelishi mumkin.

GYeNYeZIS - (yunon. genesis – tug'ilmoq, vujudga kelmoq, rivojlanmoq) - biror bir hodisa yoki narsa rivojlanishi jarayonining qonuniyatlarini aks ettiruvchi tushuncha.

GYeNYeRALIZATSIYA - (lot. generalis- umumiy, asosiy) – ma'lum bir munosabatlarga o'xshash ta'sirotlarning, shartli va shartsiz reflekslarning umumlashuvi.

GYeNYeTIKA - (yunon. genetikos - kelib chiqishga oid) - organizmlarning kelib chiqishi, o'zgarishi, ularni boshqarish metodlari haqidagi fan.

GYeNYeTIK MYeTOD - (denetikos - kelib chiqishga oid, meth'd's - tekshirish, tadqiqot) - psixik holatlarning paydo bo'lishi va ularning quyidan yuqoriga qarab rivojlanishi jarayonini o'rganish usullari.

GYeNYeTIK PSIXOLOGIYA - (yunon, denetikos - kelib chiqishga oid, syck' - ruh) odamning individual psixologik xususiyatlarining kelib chiqishi, ularning shakllanishida genotip va muhitning rolini o'rganadi.

GYeNIALLIK - (lot. genius - aql, zakovat; buyuk iste'dod) - shaxsning eng yuksak darajadagi ijodiyoti bilan o'zini namoyon qilish hodisasi.

GYeNLAR - (yunon. gen's - kelib chiqish) - irsiy materialning birligi, u irsiy belgining shakllanishini ta'minlaydi. G.ning yig'indisi genotipni tashkil etadi.

GYeNLAR MUHANDISLIGI - molekulyar biologiyaning bir bo'limi bo'lib, genetik va biologik metodlar orqali yangi genlarning birikmasini paydo qildirishga qaratilgan.

GYeNOTIP - (yunon. genos - kelib chiqish, tyros - namuna) - ota-onadan farzandga o'tadigan genlar majmui, irsiy asosi.

GYeRONTOPSIXOLOGIYA - (yunon. gerontio - qari odam) - psixologiya tarmog'i, qarilik davri psixologiyasini o'rganadi.

GYeShTALG'T - (nem. Gestalt - obraz, shakl) – «Geshtalg't psixologiyasi»ning asosiy atamasi bo'lib, psixik hodisalarni yaqqol idrok etishda foydalanilgan.

GYeShTALG'TPSIXOLOGIYA - (nem. Gestalt - obraz, shakl) - hozirgi zamon chet el psixologiya maktablaridan biri bo'lib, XX asrning 30-yillarida Olmoniyada bunyodga kelgan. Bular murakkab psixik hodisalarni tushuntirish uchun hodisalarning bir butunligini asos qilib oladilar. Asoschilar - M. Vertxeymer, V. Kyoler, N. Koffka.

GIPYeRBOLIZATSIYA - (yunon. hyrerbole - kattalashtirmoq) - kat- talashtirish bilan bog'liq, hayol faoliyatining bir usuli.

GIPYeRSYeN3ITIVLIK - (yunon. hyrer - o'rta baland, lot. sensus- sezgi) - o'ta sezuvchanlik.

GYPYeRTARYeOZ – qalqonsimon bezlarning kuchaytirilgan funksiyasi.

GIPNOZ – (on.hyn's – uyqu) – bosh miyaning ba'zi markazlarini tormozlash natijasida kishilarda va hayvonlarda maxsus ravishda hosil qilinadigan sun'iy uyqu. G. davolash maqsadlarida ham foydalanishi mumkin.

GIPNOPYeDIYa - (yunon, hyn's - uyqu, raideia – ta'lim) - uyqu vaqtida ta'lim-tarbiya berish.

GIPOKAMP - bosh miya qobig'ining quyi qismida joylashgan chiziq, mo'ljal reaksiyasi va o'rganishning fiziologik mexanizmlarida ishtirok etadi.

GLOBAL - (lot. global - umumiy) - falsafiy tushuncha - umumiy borliqni qamrab oluvchi, barchaga taalluqli.

GNOSTIK - (yunon. gnosis - bilim, ta'lim) - butun borliqni bilishga yo'naltirilgan faoliyat.

GORMONLAR - (yunon. hormao - uyg'otaman, harakatga keltiraman) - biologik faol moddalar; organizmda maxsus katakchalar yordamida ishlab chiqariladi (ichki sekretiya bezlari) va boshqa a'zolarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Gormonal tizim nerv tizimi bilan birgalikda organizmning bir butun faoliyatini ta'minlaydi.

GRADIYeNT - (lot. gradientis - qadam tashlovchi, boruvchi) - biron-bir xususiyat yoki ko'rsatkichning yo'qolishi yoki ko'payishini aks ettiruvchi qonuniy miqdor o'zgarishi (mas., qo'zg'ovchi gradienti).

GUMORAL - (lot. humos - suyuqlik) - organizmning o'zidagi suyuqliklar bilan bog'liqligi. Mas., qon, limfalar.

GURUH - odamlarning birgalikdagi faoliyat mazmuni yoki muloqotda bo'lish xarakteri kabi qator belgilariga asoslangan ijtimoiy jamoa. G. lar real va shartli bo'lishi mumkin.

D.

DADAJONOV MYeLIQO'ZI DADAJONOVICH (1938-9b) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. «Maktab o'quvchilarida geografiya kartalarini o'rganish jarayonida fazoviy tasavvurlarning shakllanishi» mavzusida ilmiy ishlar olib borgan.

DAKTILOLOGIYA - (yunon. dactylos - barmoq, logos – ta’limot) - harflar va soʻzlarni qoʻl barmoqlarining turli holatlari yordamida ifodalashdan iborat maxsus nutq shakli. D. kar-soqovlarga ta’lim-tarbiya berishda va ularning oʻzaro fikr almashuvlarida asosiy vosita boʻlib xizmat qiladi.

DALG‘TONIZM - (ingliz kimyogari va fizigi Dalg‘ton nomidan) - koʻz pardasidagi hujayralar funksiyasining buzilishi natijasida qizil rangni ajrata olmaslikdan iborat koʻruv sezgisining nuqsoni.

DANGALLIK - psixik xususiyat boʻlib, u uchta turda namoyon boʻladi. Irodaviy zoʻr berishni talab qiluvchi, faoliyatni bajarishni istamaslik, ana shu faoliyatsizlikdan zavq qilish.

DAHShAT - affekt holati boʻlib, unda qisqa muddatli qoʻrquv boshdan kechiriladi.

DYeBILLIK - (lot. debilis - ojiz, holsiz) - tugʻma yoki turmush jarayonida hosil qilingan aqliy zaiflik.

DYeGUSTATSIYA - (lot. degustare mazasini totib kurmoq) - choy, vino, xushboʻy atir kabilarni totib, hidlab koʻrib, ularning sifatini belgilash. D.oʻta kuchli rivojlangan sezgirlikka asoslangan jarayon.

DYeDUKTSIYA - (lot. deducti’ - keltirib chiqarish) - umumiy hukmlardan yakka hukmlarga qarata borish orqali mantiqiy xulosa chiqarishdan iborat tafakkur shakli.

DYePYERSONALIZATSIYA - (lot. deers’na - shaxs boʻlmoq, yoʻq qilmoq) - shaxsning boʻlinishi, unda shaxsiy «men» hissining yoʻq boʻlishi.

DYePRYeSSIYA - (lot. deressi’ ruhan tushish) - tushkunlik kayfiyati; odamda intilishlarning susayishi, harakatlarning tormozlanishi bilan bogʻliq ravishda yuzaga keladigan ruhiy holat.

DYeTYERMINIZM - (lot. determinare - aniqlamoq,) - tabiatdagi barcha narsalar, shu jumladan, psixik hodisalarning roʻy berishi ob’ektiv sabablar va qonunlar bilan belgilanadi, degan qarash.

DYeFYeKTOLOGIYA - (lot. defectus- etishmaslik, yunon. lodos) – ta’limot)- jismoniy va psixik nuqsonli bolalarning psixik xususiyatlarini oʻrganadigan fan.

DYeFINITSIYA - (lot. defenit’ aniqlamoq) - biron tushunchaning kisha ta’rifi. Predmet yoki hodisaning muhim belgilarini aks ettiradi.

DYeTSYeNTRATSIYa - (lot. decentrum- yangidan kashf etmoq) – qo‘shimcha rad qilish, bir erga yig‘ish. D. genetik epistemeologiyaning asosiy tushunchalaridan biri. U egotsentrizmni rad qilib, yangi obraz, tushuncha va fikrlarni boshqa kishilar fikriga qo‘shilgan holda yangidan kashf qilishni anglatadi.

DYeTSYeRYeBRATSIYa - (lot. de...- ajralish, cerebrum - miya) - bosh miyaning o‘zakka oid qismi kesilishi natijasida oraliq miya va markaziy nerv tizimining yuqori qismlarini pastki qismlaridan ajratish metodi. D qo‘llanilgan hayvonlarda muvozanatni ta‘minlab turuvchi reflekslar yo‘qoladi. D.dan so‘ng egiluvchan bo‘g‘inlar qisqaradi va natijada regidlik vujudga keladi.

DIALOG - (yunon. di - ikki, lodos- so‘z) - ikki va undan ortiq kishi- larning o‘zaro og‘zaki gaplashishi.

DIALOGIK NUTQ - nutq turlaridan bo‘lib, bunda so‘zlovchilar barobar teng, birgalikda faollik ko‘rsatadi.

DIDAKTIKA - (yunon. didaktikos- ibratli, saboq bo‘ladigan) - pedagogikaning ta‘lim qonuniyatlarini hamda metodlarini o‘rganuvchi bo‘limi.

DIZAYN - (ing. design - loyihalamoq) - predmetlarni badiiy konstruktsiya qilish; sanoat mahsulotlarining estetik ko‘rinishini loyihalash.

DILKASHLIK - shaxsning doimo jamoa bilan birga bo‘lishga, jamoa a‘zolarining ko‘nglini topa bilishga intilishdan iborat ijobiy xarakter xislati.

DIN PSIXOLOGIIYaSI - diniy ong xususiyatlari, tizimi va funktsiyalarining ijtimoiy-psixologik omillarini o‘rganuvchi psixologiya tarmog‘i.

DINAMIK STYeRYeOTIP - (yunon. dynamikos - kuchli, stereos - qattiq ti‘s - iz) - bosh miya katta yarim sharlarining faoliyatini yaxlitlab turish turi bo‘lib, u shartli reflekslarning ketma-ketligini ta‘minlab turadi. D,s. inson odatlari, mehnat malakalarining fiziologik asoslaridir.

DISPYeRSION TAHLIL - (lot. disersus - tarqoq, sochilgan) tadqiq qilinayotgan ob‘ektga turli omillarning ta‘sirini tahlil qilish imkoniyatini beruvchi statistik metod.

DIFFYeRYeNTSIAL PSIXOLOGIIYa – (lot. differentia - farq) psixologiya fanining bir qismi bo‘lib, kishilar o‘rtasidagi individual psixologik farqlarni o‘rganadi.

DIFFUZ GURUH – (lot. diffusio tarqalish) - odamlarning tasodifiy birlashuvi natijasida hosil bo‘lgan guruh.

DIQQAT - ongimizning muayyan ob'ektga yo'naltirilishi va unda to'planishidan iborat psixik holat. D. ixtiyorsiz, ixtiyoriy va ixtiyoriydan keyingi turlarga ajratiladi.

DIQQATNING BARQARORLIGI - diqqatning ma'lum ob'ektga uzoq vaqt davomida muttasil qaratilishi.

DIQQATNING KO'LAMI - bir vaqtning o'zida diqqatning bir qancha ob'ektga qaratilish imkoniyati.

DIQQATNING TAQSIMLANISHI - diqqatning bir vaqtda bir necha ob'ektga yoki faoliyatga taqsimlanish xususiyati.

DIQQATNING KO'CHISHI – diqqatni ixtiyoriy ravishda bir ob'ektdan ikkinchi ob'ekta ko'chirish.

DOMINANTA –(lot. dominans- hukmron) markaziy nerv tizimining vaqtincha hukmron qismi bo'lib, boshqa qismlar faoliyatini tormozlaydi.

DUALIZM - (lot.. dualis - ikki yoqlama) - borlik ham moddiy, ham ruhiy bo'lgan ikki asosdan tashkil topgan deb hisoblovchi falsafiy ta'limot bo'lib, psixofizik parallelizm kontseptsiyasining asosidir.

DUNYOQARASH - odamning tevarak- atrofdagi olamga va unda o'zining tutgan o'rniga qarashlaridan kelib chiqqan tizim. Kishilarning falsafiy, siyosiy, ilmiy, diniy, aqliy va estetik qarashlari yig'indisi.

DO'Q-PO'PISA, QO'RQITISH - moddiy, ma'naviy va boshqa zararni etkazishga qaratilgan har xil turdagi tahdid harakat.

Ye .YO.

YeTAKCHI FAOLIYAT - faoliyat turlaridan biri bo'lib, bunda ma'lum davr ichida shaxs sifat jihatidan o'zgarib shakllanadi. Mas., bog'cha yoshi davridagi o'yin faoliyati.

YOSH - individning ma'lum aniq vaqtda belgilangan psixik ta- raqqiyotining bosqichi. Ushbu bosqichda uning shaxs sifatidagi fiziologik va psixologik o'zgarishlari kuzatiladi.

YOSH PSIXOLOGIYASI - psixologiya fani tarmoqlaridan bo'lib, turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi.

YOSH DAVRI NIZOLARI - o'ziga xos, uncha uzoqqa cho'zilmaydigan ontogenez davrlari bo'lib, bu vaqtda keskin psixik o'zgarishlar ro'y beradi.

Nevrotik va travmatik tanozillardan farqli o'laroq yosh tanozillari normativ jarayon bo'lib, u shaxs rivojlanishida albatta yuz beradi.

J.

JAMOA - maqsadlari jamiyat maqsadiga mos keladigan umumiy faoliyat bilan birlashgan odamlar guruhi.

JAMOANING NYeGIZI - umumiy fikr, maqsad va ishlab chiqarishga taalluqli qarorlarni shakllantiruvchi jamoa a'zolari.

JON - falsafiy tushuncha bo'lib, u jonli material yaratilishining asosidir.

Z.

ZAVQLANISH - muvaffaqiyatli biror bir ijodiy ishni ko'rish, eshitish, sezish orqali paydo bo'ladigan psixik holat.

ZYeHN, LAYOQAT - nerv tizimining ba'zi genetik nazariyalari anatomik-fiziologik xususiyati bo'lib, u kishida qobiliyatlar tarkib topishi va rivojlanishining dastlabki individual tug'ma tabiiy zaminidir.

ZIMIN PYOTR PYeTROVICH (1921- 93) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Yuridik (adliya) psixologiya muammosi bilan shug'ullangan. Qator kitoblar muallifi: «Iroda va uning tarbiyasi», «XIX asr rus klassik faylasuflarining ishlarida tafakkur psixologiyasi masalalari yoritilishi» va x.k.

ZOOPSIXOLOGIIYa - (yunon. zoon- hayvon, syche – ruh, l'd's ta'limot) psixologiya tarmoqlaridan biri bo'lib, hayvon psixikasining taraqqiyotini o'rganadigan soha.

I. Y.

IVANOV PLATON IVANOVICH (1891-1968) - TDPI psixologiya kafedrasining mudiri (1941-68), profssor. O'zbskistonda xizmat ko'rsatgan fan va texnika arbobi. O'zbekistonda psixologiya fani maktabining asoschisi. Psixologiya darsliklari va o'quv qo'llanmalarining muallifi: «Psixologiya» (1946), «Umumiy psixologiya» (o'zbek tilida 2 marta, rus tilida 3 marta nashr qilingan). «Ta'limning psixologik asoslari» (1961). 80 dan ortiq ilmiy asarlar muallifi.

IDYeAL - (yunon. idea - g'oya, tushuncha tasavvur) - biror narsaning namunasi, ayrim odam, guruh sinf xatti-harakatlari va intilishining belgilovchi oliy maqsad. I. shaxsning mukammal sifati va insonlarning o'zaro go'zal munosabatlari, har taraflama rivojlangan odamlar haqidagi tasavvurlar.

IDYeNTIFIKATSIYa - (lot. identificare - tenglashtirmoq) - shaxsning o'zini o'zga odam bilan emotsional va boshqa tomondan tenglashtirishi.

IDYeOMOTOR AKTI - (yunon. idea - g'oya, tushuncha lot. motor-harakatga keltiruvchi actus - harakat) - muskullar harakati haqidagi tasavvurlarning real harakatlarga aylanishiga ta'siri.

IDROK - sezgi a'zolariga ta'sir etib turgan narsa va hodisalarni bevosita yaxlitligicha aks ettirish jarayoni.

IDROKNING KONSTANTLIGI - (lot. constantis -o'zgarmas, doimiy-idrok sharoiti o'zgarsada, idrok qilishdan hosil bo'lgan narsa obrazlarning (ularning shakli, rangi, hajmi) nisbatan o'zgarmasligi, turg'unlik holati.

IDROKNING PRYeDMYeTLILIGI - jamiki olamdan olingan ma'lumotlarni-axborotlarni ichki olam ob'ektiga kiritish xususiyati.

IDROKNING BUTUNLILIGI - idrok xususiyatlaridan bo'lib, bu sezgi a'zolariga bevosita ta'sir etib turgan ob'ektlarni, ularning belgi va xususiyatlari bilan birgalikda qo'shib idrok qilishdan iborat.

IYeRARXIYa - (yunon. hiegos - muqaddas, arche – hokimiyat) - narsa va hodisalarni ketma-ketlik bilan bir-biriga teng bo'ysundirish usuli (mas., motivlar I.si).

IKKILANISH - ijod jarayonida «Ha» va «Yuq»larni bir-biriga taqqoslash natijasida yuz beradigan tafakkur turi.

IKKINCHI SIGNAL TIZIMI - odamga xos shartli reflektor bog'lanishlar tizimi bo'lib, nutq signallarining bevosita ta'sirida shakllanadi. I.s.t. - birinchi signal tizimi asosida hosil bo'ladi. Bu umumlashgan mavhum tafakkurning asosi.

ILLYuZIYa - (lot. illusio - aldash)- borliqning noto'g'ri idrok etilishi.

IMIDJ - shaxsning boshqalar tomonidai tan olinadigan o'ziga xos xususiyatlari.

IMPLIKATSIYa - (lot. implicati'- chatishish, chigallanish) – «agar», «unda», «bunda» kabi bog'lovchilar yordamida ikkita murakkab gap fikrini bir-biriga mantiqan bog'lash operatsiyasi.

INDIVID - (lot. individuum bo'linmas; ayrim jins, shaxs) biologik turga kiruvchi alohida tirik mavjudot.

INDIVIDUALLIK - individning boshqalardan farqlanadigan ijtimoiy xususiyatlari va psixikasining o'ziga xosligi hamda uning qaytarilmasligi.

INDIVIDUAL YONDASHISH - odamga uning idividulligini hisobga organ holda yondashishdan iborat pedagogik usul.

INDUKTSIYA - (lot. inductio-keltirib chiqarish) – juz'iy yoki yakka hollardan umumiyga, ayrim dalillardan umumlashmalarga qarab boradigan, induktiv xulosa chiqarishga asoslangan mantiqiy bilish metodi, tafakkur formasi. Neyrofiziologiyada esa markaziy nerv tizimining biron markazida qo'zg'alish paydo bo'lsa, u boshqa markazlarda tormozlanishning kelib chiqishiga, tormozlanish esa qo'zg'alishning kelib chiqishiga sababchi bo'lishidan iborat qonuniyat. Nerv tizimining biron joyida sodir bo'lgan jarayonning ikkinchi xildagi jarayonni keltirib chiqarishiga bir vaqtdagi I., nerv tizimining ma'lum jarayon ta'siri to'xtashi bilanoq yuzaga keladigan jarayonga ketma-ketlik I.si deyiladi. Tormozlanishning qo'zg'alishni keltirib chiqarishiga salbiy I. deyiladi.

INITSIATSIYA - (lot., sirli yuz berish) - yosh yigitni katta kishilar qatoriga qo'shish bilan bog'liq urf-odatlar.

INSONIYLIK PSIXOLOGIYASI - psixologiya yo'nalishi bo'lib, o'z tadqiqotining bosh yo'nalishi sifatida shaxs kechinmalari va uning qaytarilmasligini tan oladi.

INSTINKT - (lot. instinctus uyg'onish) - murakkab shartsiz refleks, u xulq-atvorning tug'ma yig'indisi, tashqi yoki ichki taasirotlarga javoban hosil bo'ladi. I. organizm hayotiy ehtiyojlarining qondirilishi munosabati bilan namoyon bo'ladigan, nasldan-naslga o'tadigan tug'ma harakatlar tizimi. Mas., tuxumdan endi yorib chiqqan jo'ja atrofdagi tuprok-xaslarni titib, cho'qilab o'ziga don qidira boshlaydi.

INTYeGRAL - (lot. integer - butun)- uzviy bog'liq, butunlik, birlik.

INTYeNTSIYA - (lot. intent' – intilish) – ongning, tafakkurning biron-bir ob'ektga yo'nalganligi.

INTYeRVG'Yu – (lot. interview suhbat) bu ijtimoiy psixologiya metodi bo'lib qo'yilgan savollarga berilgan javob tariqasida axborotlarni to'plash usuli.

INTYeRIORIZATSIYA – (lot. interi'r – ichki) – tashqi amaliy harakatlarning ichki aqliy amallarga aylanish jarayoni.

INTYeRORYeTSYePTIV SYeZGILARI – (lot. interi'r – ichki, reciere - olmoq) ichki ahzolariga joylashgan retseptorlar.

INTROVYeRSIYA – shaxsni o'z fikrlari, sezgilari, kechinmalarining o'z-o'ziga tayanishi.

INTROSPYeKTIV PSIXOLOGIYa - (lot. intr'sectare – ichiga qarayman) – ruhiy hodisalarni o'rganishda ularning sabablarini fiziologik mexanizmlarini ob'ektiv ravishda kuzatish va tahlil qilish zarurligini inkor qilib, faqat o'z-o'zini kuzatish metodiga asoslangan sub'ektiv psixologiya.

INTROSPYeKTSIYa – (lot. intr'sectare – ichiga qarayman) – kishining o'z-o'zini kuzatishi.

INTROSPYeKTIV MYeTOD – bu odamning o'z-o'zini kuzatishiga asoslangan psixologiya metodi.

INTUITSIYa - (lot. intueri – yaxshilab diqqat bilan qaramoq) voqelikni bilishni bevosita haqiqatga aylanishi bilan amalga oshiriladigan alohida usul bo'lib, uning yordamida «muammoli vaziyatlar» echimini topish mumkin, u ijodiy faoliyat mexanizmi sifatida tushuntiriladi. I. tafakurida masalaning echilishi bir onda to'satdan anglash sifatida ham tushuniladi.

INFANTILIZM – (lot. infantilis – bolalarcha, bolalarga xos) – ba'zi katta yoshdagi odamlarning gavda tuzilishi va psixik funksiyalarida bolalik xislatlarining saqlanib qolishidan iborat psixofiziologik nuqson.

INFORMATIKA – (lot. inf'rmati' – tushuntirmoq) fan tarmog'i bo'lib, u ilmiy axborotlarning tuzulishi va umumiy xususiyatlarini o'rganib, ularni qidiradi, yig'adi, qayta ishlaydi, takomillashtiradi, saqlaydi va kishi faoliyatining zarur jabhalarida qo'llaydi.

22

IRODA ERKINLIGI – falsafiy axloqiy kategoriyani ifoda etuvchi tushuncha. U o'z-o'zini aniqlash jarayonida kishi irodasining moslashishiga bog'liq.

IRRADIATSIYa – (lot. irradiare nur taratmoq) – nerv jarayonlarida hosil bo'lgan qo'zg'alish yoki tormozlanishning boshqa nerv qismlariga tarqalish qobiliyati.

IRSIYaT – a'zolar xususiyatlarini tarkib topib, mustahkamlanib keyingi avlodga o'tish jarayonlari.

ISTYe'DOD – shaxsning ma'lum faoliyatda ifodalanadigan qobiliyatning yuqori darajasi.

ISTYe'DODLI BOLALAR – o'zida umumiy va maxsus istehdodni namoyon qilgan bolalar. Iste'dodning aqliy rivojlanish darajasi diagnostika qilish orqali tengdoshlari bilan solishtirib aniqlanadi.

IShONCH – psixikaning holati bo'lib, u inson tomonidan qandaydir hodisalarning shak-shubhasiz tan olishini anglatadi.

ICHKI NUTQ – nutq faoliyatining ovoz chiqarmasdan ifoda etiladigan alohida turi. U grammatik tuzilishi va mazmunining atroflicha torligi bilan xarakterlanadi. I.n. tashqi nutqdan farq qiladi.

ICHIQORALIK - kishining baxilligi va o'zganing omadini ko'ra olmaslik, rahmdillikka qarama-qarshi, xasadgo'ylik, g'arazgo'ylikdan iborat salbiy xarakter xislati.

Yo'NALTIRILGAN FAOLIYAT – sub'ektning ma'lum vaziyatda faol yo'l topib keta oladigan harakatlari majmui.

Yo'NALISH – (tutilgan yo'l maqsad) – shaxsning xatti-harakati va faoliyatini aniq sharoitlarda qathiy nazar ma'lum yo'lga yo'naltiruvchi barqaro mativlar majmui. Asosiy etakchi bosh ehtiyojlar, qiziqishlar, moyillik, e'tiqod, dunyoqarashlar, yuksak g'oyalar bilan xarakterlanadi.

K.

KAYFIYAT - birorta emotsiyaning barqaror kechinishi.

KACB TANLASH - ijtimoiy foydali mehnatga o'z hissasini qo'shish zarurligini anglash natijasida kasb yo'nalish.

KASB-HUNARGA Yo'NALISH BYERISH - yoshlarni ishga joylashti-. rishda ularning xohishlari, qiziqishlari, shakllangan qobiliyati, layoqatiga qarab psixologik- pedagogik va tibbiy tadbirlarni o'tkazish.

KASB -HUNAR KONSULTATSIYASI - jamiyat ehtiyoji va yoshlarning qiziqishi, iste'dodlariga qarab turli kasblar haqida ilmiy tashkil qilingan ma'lumotlar berish.

KYEsKINLIK - insoniylikka qarama-qarshi bo'lgan xususiyat.

KYeTMA-KYeT OBRAZ - avvalgi qo'zg'ovchilar ta'sirida paydo bo'lgan obraz izlarining qisqa muddatga saqlanib qolishi.

KINYeSTYeTIK SYeZGI - (yunon.kine' - harakatta keltiraman) - o'z tana a'zolarining holati va harakatini propreoretseptorlar ta'siri ostida sezish.

KINOYA - piching, rad etmoq yoki rozilik. Ma'qullashning, yolg'on ustidan kulishning bir ko'rinishi.

KICHIK GURUH – a'zolari birgalikdagi faoliyat bilan shug'ullanuvchi va bevosita shaxslararo munosabatda bo'luvchi kishilar guruhi.

KOGNITSIYA - (lot. cognisio - bilim, anglamoq) tashqi muhitda o‘zi va o‘zning xulq-atvoriga taalluqli fikr, turli bilimlar.

KOLLUZIYA – (lot. c‘llisi’ – to‘qnashuv) – qarama-qarshi qiziqish, intilish, fikrlar to‘qnashuvi.

KOMMUNIKATSIYA - (lot. c‘mmunic’ – aloqa, fikr olishuv, ma’lumot berish) - til va boshqa belgilar vositasida axborot berish.

KOMMUNIKATSION QOBILIYATLAR - kishining boshqa odamlar bilan bo‘ladigan muloqotini yaxshilaydigan va birgalikdagi faoliyatda psixologik qovushuvchanlikni ta’minlaydigan qobiliyat.

KOMPG‘YUTYER – (lot. k‘mutare – sanamoq, hisoblab chiqarmoq) - elektr hisoblash mashinasining ilmiy-ommabop nomi.

KOMFORT - (ing. comfort - qulaylik) - ishchi o‘rinlarining qulay shart-sharoitlari.

KONTYENT-ANALIZ - (ing.contents - mazmun, yunon. analysis bo‘laklarga ajratish) – ma’lum mazmunlarni ro‘yxatga olish yo‘li bilan matnlarning o‘ziga xos xarakterli tomonlarini aniqlash.

KONFABULYATSIYA - (lot. confabulatio - suhbat, gaplashish) - yorquin obrazli xarakterga ega bo‘lgan yolg‘on fantastik fikrni bildirish.

KONFORMLIK - (lot. conformis o‘xshash, mos) - individning gyryh, fikrlariga tashqi tomondangina qo‘shilib, ichki tomondan esa qo‘shilmay o‘z fikrida qolishi, guruhga ongli ravishda moslashishi.

KONTSYEPTSIYA - (lot. conseti’ - idrok etmoq) - faoliyat maqsadlari o‘z ichida saqlanib qolgan, faqat o‘zi uchungina xizmat qiladigan moslanishdan qo‘zg‘alish holatiga o‘tish qobiliyati.

KORRYELYATSION TAHLIL - (lot. correlativus - o‘zaro munosabat)-tekshirilayotgan hodisalar yoki omillarning shakllari, belgilarining aloqadorlik darajasini (bir-biriga bog‘liqligini) baholashning statistik metodi.

KRASNOBAYEV ILG‘YA MIRONOVICH (1897-1965) - psixologiya fanlarni doktori. Yuqori sinf o‘quvchilarida axloqiy tushunchalarni shakllantirishni o‘rgangan. «Yuqori sinf o‘quvchilarida axloqiy e‘tiqodning shakllanishi» mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan.

KUZATISH - psixologiya metodlaridan biri bo'lib, odamning xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan turli hodisalarni hisobga olish va sub'ektiv psixik hodisalar to'g'risida fikr olishdan iborat.

KUZATUVCHANLIK - shaxs xususiyatlaridan biri, u kishining idrok qilish jarayonida narsalarni kamdan-kam uchraydigan ammo muhim tomonlarini payqay olishida namoyon bo'ladi.

KO'NIKMA - odamning ma'lum ishni bajarishga tayyorligida ko'rinadigan qobiliyati. K. mahoratning asosini tashkil qiladi.

KO'RGAZMALI OBRAZLI TAFAKKUR - tafakkur turlaridan biri, bu tasavvur qilinayotgan narsa va hodisalar haqida fikrlashni xarakterlab beradi.

KO'RGAZMALI HARAKAT TAFAKKURI - tafakkur turlaridan biri, narsa va hodisalar bilan ishlash jarayonida ularni bevosita idrok qilishda namoyon bo'ladi.

L.

LABILLIK - (lot. labilis - beqaror, o'zgaruvchan) - nerv hujayralarining tezlik bilan qo'zg'alish holatidan tormozlanish va tormozlanishdan qo'zg'alish holatiga o'tish xususiyati.

LABORATORIYA - (lot. laborare ishlamoq) - ilmiy muassasa qaramog'idagi ilmiy izlanish, eksperimentlarni olib boruvchi bo'lim.

LABORATORIYA TAJRIBASI - (lot . laborare - ishlamoq) - psixologiya metodlaridan biri, tekshiriluvchiga ta'sir etuvchi barcha omillarni qat'iy nazorat qilgan holda sun'iy sharoitda olib beriladigan tadqiqot usuli.

LAYOQAT - nerv tizimining ba'zi irsiy determinlashgan anatom- fiziologik xususiyati. Odamda qobiliyatlar tarkib topishi va rivojlanishining dastlabki yakka tug'ma, tabiiy zaminidir.

LYeVYeNTUYeV PYOTR ILPICH (1896- 1975) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. «Bolalar psixologiyasi» o'quv qo'llanmasining muallifi. Bolalarni mehnatga tayyorlashning asoslari bo'yicha ilmiy-metodik ishlarni olib borgan.

LIBIDO - (lot. libido - intilish)- psixoanaliz ta'limotining asosiy tushunchalaridan, jinsiy maylni bildiradi. Psixoanalizda L. odam xulq-atvorining ustivor motivi deb qaraladi.

LIMBIK TIZIM - bosh miyaning ayrim emotsional jarayonlar bilan bog'lik qismlarining umumiyliqi.

LIMFA - (lot. lympha – namlik) kimyoviy tarkibiga ko‘ra qon plazmasiga yaqin, lekin oqsillari kam suyuqlik. Limfatik tizim bo‘yicha aylanadi va to‘qimalararo makonni to‘ldirib turadi, to‘qimalar uchun oziq muhiti hisoblanadi.

LOKOMOTSIYA - (lot. lokus - joy, motio - harakat) - inson va hayvon organizmining erkin faoliyatini ta‘minlovchi harakatlar yig‘indisi.

LOKUS NAZORAT - (lot. lokus joy) - odamning o‘z faoliyati natijalariga javobgarligini tashqi kuchlardan ko‘rish (eksternal, tashqi lokus nazorati) yoki o‘zining qobiliyatlarini intilishlardan ko‘rish xislati (internal, ichki lokus nazorati), L.n. individning barqaror xususiyati bo‘lib, uning ijtimoiylashuvi jarayonida shakllanadi.

LONGITYUD TADQIQOT - (ing. longitude - uzoq muddat) – tekshiriluvchilarni uzoq muddat va doimiy ravishda o‘rganish. L.t. odamdagi individual va yosh davrlardagi o‘zgarishlarni qayd qiladi.

M.

MAYL - shaxs qiziqishlari va fikrlarining biror faoliyati bilan shug‘ullanishga jalb etilganligi. M. shaxsda kuchli istak, xohish tarzida namoyon bo‘lib, bajo keltirilganda odamga mamnuniyat baxsh etadi.

MALAKA - mashq qilish jarayonida ish harakatlar bajarilishining avtomatlashgan usullari.

MALAKALAR INTYERFYeRYeNTSIYA SI - (lot. inter - orasida, ferens - tarqatuvchi) avval hosil qilingan malakalarning keyinchalik boshqa yangi malakalarning hosil bo‘lish jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi natijasida yangi malakalarning susayib qolishi.

MAMAJONOV BOQIJON (1932 -1995) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Bolalarda ijobiy va salbiy qahramonlar haqida tushuncha asoslarini shakllantirish haqida psixologik tadqiqotlarni o‘tkazgan. 60 dan ortiq ilmiy maqolalar muallifi.

MANIPULYA TSIYA - (lot. maniulus - siqim, hovuch) - bir yoki har ikkala qo‘lning ma‘lum bir vazifani bajarish maqsadidagi harakati.

MANTIQ - to‘g‘ri fikrlash qonunlari va shakllari haqidagi fan; tafakkurga xos ichki qonuniyatlar, ketma-ketlik, izchillik.

MANTIQUIY XOTIRA - xotira turlaridan materialini ma‘no tomondan o‘zaro bog‘langan holda tushunib esda qoldirishga asoslanadi.

MASHQ - o‘zlashtirish maqsadida qayta-qayta bajariladigan harakatlar.

MAShQ QILISH – ma’lum malaka va ko‘nikmalarni hosil qilishga, takomillashtirishga qaratilgan jarayon.

MAShQLARNING EGRI CHIZIG‘I - malakalar hosil bo‘lish jarayonini chizma usulda tasvirlaydigan egri chiziqlar.

MA’LUMOTLARNING CHIZMA TASVIRI - tadqiqot davomida psixik hodisalarning o‘zgarish xarakterini ko‘rsatuvchi chiziqli tasvirlar.

MA’LUMOT - bir tartibga kiritilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish jarayoni hamda natijasi. M.qolishning asosiy yo‘li o‘quv muassasalarida yoki mustaqil o‘qishdan iborat.

MA’NAVIYAT - shaxsning ideal bilimga intilish va ijtimoiylik yo‘lida faoliyat ko‘rsatishi. M. insoniylikka olib boradigan yo‘ldir.

MYeDIANA - (lot. mediana - o‘rtacha) - bilimlarning o‘rtacha mezonini belgilab beruvchi ko‘rsatkich.

MYeDITATSIYA - (lot. meditatio fikrlash) - inson psixikasini va ongini chuqur jamlangan holga keltirish maqsadida unga aqliy ta’sir o‘tkazish. By holatda tana bo‘shashgan, hissiy kechinmalar va tashqi muhit ta’sirlaridan holi bo‘ladi.

MYeLANXOLIK - (yunon. melas- qora, chole - o‘t, safro) - temperament turlaridan, psixik faollikning sust, tez ta’sirlanuvchanlik, hatto arzimagan narsalar uchun ham juda chuqur ta’sirotda berilishi bilan xarakterlanadi.

MYeLANXOLIYA - (yunon. melas qora, chole -o‘t, safro) - mayus kayfiyat, harakatlarning sekinlashuvi, umuman, psixik faollik va fikrlash qobiliyatining pasayishi bilan xarakterlanadigan psixopatologik holat (q. Depressiya).

«**MYeN**», «**U**», «**Oliy MYeN**» - Freyd ta’limoti bo‘yicha shaxs strukturasi. «**M**» - o‘zini cheklash, sublimatsiya, regressiya kabi himoya vositalari yordamida shaxsning real muhitta moslashish. «**U**» - shaxsning bevosita qondirilishi zarur bo‘lgan biologik mayllaridan iborat shaxs struk- turasi. «**Oliy men**» - :Suer eg’. Z. Freyd bo‘yicha shaxs strukturasi bo‘lib, shaxsning ijtimoiy muhitga moslashishi davomida yuzaga chiqqan ijtimoiy cheklanishdan va qadriyatlaridan iborat.

MYeN - KONTSYePTSIYA - (lot. conceti’ - qabul etish, - odamning o‘zi tug‘risida nisbatan barqaror, aniqlangan, o‘z kechinmalaridan ifodalanadigan taassurotlar tizimi. M.k.si asosida odam boshqalar bilan o‘zaro munosabatda bo‘ladi va o‘ziga bo‘lgan munosabatni belgilaydi.

MYeNTALITYeT - (ing. mentality o‘ziga xoslik) - psixik xususiyatlar, sifatlar va jarayonlarning o‘ziga xos tuzilishi, yig‘indisi, shaklini anglatuvchi umumlashgan tushuncha. Odatda tafakkurning o‘ziga xos uslubi aqliy yondashish yoki nuqtai nazarning betakror bir turini belgilash uchun foydalaniladi (mas., milliy o‘zbek M.i. ijtimoiy guruhga mansub ziyolilar M.i. yoshlar M.i va boshqalar).

MYeTOD - (yunon. methodos tadqiqot, tekshirish) - bilishning nazariy va amaliy o‘zlashtirish usullari yig‘indisi.

MYeXANIK XOTIRA - (yunon. mechane - qurol, mashina) - materialning ma’nosiga tushunmagan holda takrorlashdan iborat xotira.

MYeHNAT - odamning ma’lum maqsadga, o‘z ehtiyojlarini qondirish uchun borliqni bilish va uni qayta qurishga, moddiy va ma’naviy boyliklarni yaratishga yo‘naltirilgan faoliyati.

MYeHNAT PSIXOLOGIIYaSI - turli mehnat faoliyatining psixologik xususiyatlarini o‘rganadi. Bundan tashqari M.p. da odamda mehnat ko‘nikmasi va malakasini shakllantirishning psixologik asoslari ham o‘rganiladi.

MYeHNATNI ILMIY TASHKIL QILISH PSIXOLOGIIYaSI - psixologiya sohasi, mehnat jarayonida shaxsning qulay psixik xususiyatlariga ko‘ra qulay sharoitlarni yaratish qonuniyatlarini o‘rganadi.

MIYeLIN - (yunon. melos - ilik)- nerv tolalarining yumshoq qobig‘i tarkibiga kiruvchi yog‘simon moddalar aralashmasi.

MILLIY XARAKTYeR - (yunon. karakter - xususiyat, belgi) – biror bir millatta xos xususiyatlar.

MILLIY STYeRYeOTIP - (yunon. stereos - qattiq, tyros - iz, shakl)- ma’lum millatning obrazi bo‘lib, u o‘zida o‘sha millatta xos shaxs xususiyatlari, madaniyati, xulq- atvorini namoyon qiladi.

MILLIY TYeST NORMALARI - (ing. test - sinov, tadqiq, norma- o‘lchov) - standartlashtirilgan normalar, ular testlarning mezonlarini hisobga oladigan va milliy tus beradigan normalardir.

ODAMOVILIK - odamlarga qo‘shilmay, ko‘pchilikni yoqtirmay, yakka holda yashashni afzal ko‘rish.

MILLIY HIS-TUYG‘ULAR - milliy an’ana, urf-odat, qadriyatga asoslangan hislar tizimi.

MILLIY O‘Z-O‘ZINI ANGLASH - o‘z milliyligini anglash, milliy o‘z qadriyat va urf-odatlariga hurmatda bo‘lish.

MIQDOR - falsafiy kategoriya bo‘lib, u ob‘ektning tashqi ifodalanishi: hajm, og‘irlik, rivojlanish darajasini anglatadi.

MIQDORIY TAHLIL - moddalar xususiyatini tuzilishini miqdoriy jihatdan aniqlash metodlarining yig‘indisi.

MNYeMONIKA - (yunon. nemonikon - eslab qolish qobiliyati) - esda qoldirishni engillatish maqsadida sun‘iy ravishda maxsus tuzilmalar, shartli belgilar tariqasida qo‘llaniladigan usullar yig‘indisi.

MODYeL - (fr. modele, lot. modulus - namuna) - ilmiy tadqiqotlarni tuzish, ishga tadbiq etish, idrok etishga qaratilgan tuzilma.

MODYeLLASHTIRISH - bilim ob‘ektlarini modellar asosida yaratish va tahlil qilish. Qandaydir hodisa va jarayonlarning o‘rnini bosuvchi, taqdim etuvchi rolini bajaruvchi sifatidagi modellarni tadqiq qilish va yaratish.

MONIZM - (yunon. m’n’s - bir) - dualizmga qarama-qarshi o‘laroq, dunyodagi barcha hodisalarning asosini bitta narsa, yo materiya, yo ruh tashkil qiladi deb ta’lim beruvchi falsafiy tahlilot.

MONOLOGIK NUTQ - bir odamning o‘z fikrlarini og‘zaki yoki yozma ravishda ifodalash nutqi.

MORFYeMA - (yunon, morfus – shakl,)-grammatik atama bo‘lib, u so‘zning eng kichik qismini ifodalaydi.

MORFOLOGIYA - (yunon. morfus shakl, fan) - inson tanasi tuzilishining rivojlanishi va faoliyatini o‘rganuvchi fan.

MOTIV - (lot. movere - harakatga keltirmoq) – ma’lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog‘liq faoliyatga undovchi sabab.

MOTIVATSIYA - odamni faol faoliyatga undovchi sabablar majmui.

MOTIVLAR KURASHI - (lot, motivus - harakatchan) - qaror qabul qilish bilan bog‘liq irodaviy harakatlar bosqichi.

MUZAFFAROV MAHCUR ABDULLAYeVICH (1900-78) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. O‘smir yoshlarning tasavvur qilish asoslari haqida tadqiqotlar olib borgan. 80 dan ortiq ilmiy maqolalar muallifi.

MUAMMOLI VAZIYAT - bilish ehtiyojini qondirishda tafakkur qilish sharti bo'lgan psixologik vaziyat.

MUAMMOLI TA'LIM - o'quvchining faolligini oshirishga qaratilgan va o'qituvchi tomonidan tashkil qilinadigan o'qitish usuli. Bunda o'quvchi ilmiy bilishning ob'ekti qarama-qarshiliklarini engish usullarini topadi, fikr yuritishni o'rganadi, bilimlarni ijodiy o'zlashtiradi.

MULOQOT - ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishi. Odamlar o'rtasida axborot almashish, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, o'zgalarni idrok qilish va tushunib baholash xarakteriga ega.

MUSIQIY TYeRAPIYa - (yunon. therareia - davolash) - asab tizimi buzilgan bemorlarni davolashda musiqadan foydalanish. Musiqa doridarmonlar va tibbiy davolash usullarining o'rnini butunlay bosa olmaydi, lekin musiqadan bemorning individual - psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda to'g'ri foydalanilganda asab tizimi dam oladi. Shifokor va bemorning o'zaro muloqotini engillashtiradi.

MUSIQIY QOBILIYAT - shaxsning musiqiy layoqatini belgilovchi psixologik xususiyatlari.

MUSIQIY PSIXOLOGIYa - san'at psixologiyasining sohasi bo'lib, odamga va uning faol musiqa faoliyatiga ta'sirini o'rganadi.

MUSTAQILLIK - bevosita rahbarliksiz yo rahbarning amaliy yordamisiz o'z faoliyatini bir tizimga keltirish, rejalashtirish, nazorat qilish va boshqarish qobiliyati.

MO''TADIL HOLAT - ongimizda ba'zi fikr, shubha, qo'rquv, harakat, mayl kabilarning ixtiyorsiz ravishda paydo bo'lib, uzluksiz ravishda takrorlanishidan iborat ruhiy holat.

MUHANDISLIK PSIXOLOGIYaSI - psixologiyaning tarmog'i, odam mehnatining psixologik xususiyatlarini, faoliyat jarayonida texnika vositasi bilan munosabatda bo'lishni o'rganadi. Shu bilan birga M.p. mashina va uskunalar loyihasini yaratishda inson omillarini hisobga olish talablarini ishlab chiqadi.

MUSHAK TUYG'ULARI - (psixofiziologiyada) - mushak tizimini ishlatish natijasida paydo bo'ladigan sezgilar yig'indisi. M.t-si tug'risidagi tushuncha I.M.Sechenov tomonidan kiritilgan.

N.

NAZARIY TAFAKKUR – tafakkur turlaridan biri, u ob’ektlarning xususiyatlarini, qonuniyatlarini ochishga qaratilgan bo’ladi. Mas., fandagi fundamental tadqiqotlar nazariy tafakkurga asoslangan.

NARKOMANIYA - (yunon. narke esankirash, qotib qolish, mania- aqlsizlik, berilish) - narkotik vositalarni qabul qilish natijasida vujudga keladigan kasallik. Oz miqdorda qabul qilish eyforiyani, kattasi esa narkotik uyquni, serrayib qotib qolishni yuzaga keltiradi.

NAFRAT - ehtiyoj, xohish, qadriyatlarga qat’iy ravishda salbiy munosabatni ifoda etuvchi shaxs tuyg’usi.

NYEGATIVIZM - (lot. negativus - inkor etadigan) - bolalar psixologiyasida atrofdagi kishilarga nisbatan bolaning sababsiz qarshilik ko’rsatishi. N. ikki xil bo’lib, passiv (o’jarlik) - taklif qilingan faoliyatning bola tomonidan bajarilmasligi, faol - shaxsiy negativizm - bolalarning qarama-qarshi xarakterga ega bo’lgan faoliyatni bajarishi.

NYEYRON - (lot. neuron - tola, ip)- asab tizimining asosiy tuzilishi va funksional birligi, u asab katakchalari, to’qima va undan uzoqlashuvchi o’simtalardan iborat. N.lar markaziy asab tizimiga retseptorlardan qo’zg’oluvchanlikni uzatib turadi (hissiy N.lar) va markaziy asab tizimidan ijro etuvchi a’zolariga javob berishni ta’minlaydi. Harakat N.i bir qancha asab to’qimalarini o’zaro birlashtiradi.

NYEYROPSIXOLOGIYA - muayyan psixik jarayonlar sodir bo’lishini ta’minlaydigan neyron tarmoqlarini o’rganuvchi fan. Psixofiziologiyaning oliy psixik funktsiyalar miya mexanizmini o’rganadigan qismi.

NYEYRLAR - (lot. neuron - tola, ip)- tizimchasimon murakkab tuzilma, nerv tolalari tutami. Ular miyani va nerv tushunchalarini tananing boshqa a’zolari bilan bog’laydi.

NIGMATOV NIGMATULLA (1926-1995) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Maktab o’quvchilarida umumlashtirish faoliyatini rivojlanishini tekshirgan. U 8 yil davomida o’qish ta’sirida umumlashtirish qobiliyatining o’sishini kuzatib borgan (longityud tadqiqot).

NIZO - o’zaro ta’sir ko’rsatayotgan kishilarning qarama-qarshi qizishishi.

NUTQ - odamlarning til vositasi bilan aloqa qilishning tarixan tarkib topgan shakli. N. muloqotda tildan foydalanish jarayoni, N. til bilan funksional jihatdan bog’lik. N. ning fiziologik asosi ikkinchi signal tizimi, muvaqqat nerv bog’lanishlaridir.

NUTQ MADANIYATI - muloqot jarayonida ma'lum til normalariga asoslangan holda ma'noli nutqni ifoda etish.

NUFUZ - shaxsning ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan fazilati, qadr-qimmatini hamda atrofdagi boshqa kishilarga nisbatan ta'sirchanligi.

O.

OVOZA, MISH-MISH - shaxslararo aloqa qilishning o'ziga xos turi bo'lib, kimdir tomonidan o'ylab topilgan, asoslanmagan voqeaning ko'pchilikka tarqalishi.

ODOB - jamiyatda e'tirof etilgan xulq, O. shaxsning o'zgalar bilan munosabatida namoyon bo'ladi.

«ODAM-MASHINA» TIZIMI - muxandislik psixologiyasining o'rganish predmeti, bunda odam-operator moddiy ne'matlarni ishlab chiqish jarayonida texnik qurilmalar bilan o'zaro ta'sirda bo'ladi. Axborotni qayta ishlashni, boshqarishni ham o'rganadi.

ODAMNING ICHKI DUNYOSI - shaxsning dunyoqarashi, g'oyalari, ideallari, orzulari, qadriyatlari yig'indisi.

OILA - turmush qurish, qarindosh-urug'chilik asosidagi kichik guruh. Uning a'zolari yagona yashash sharoiti, o'zaro yordam va axloqiy javobgarlik asosida birlashadi.

OLDINDAN AKS ETTIRISH - psixik aks ettirish usullaridan biri. U ma'lum jarayonning o'sib rivojlanib borishini oldindan ko'ra bilish imkoniyatini yaratadi. O. a.e. mexanizmi P.K.Anoxin tomonidan kashf etilgan.

OLIGOFRYENIYA - (yunon. oligos kam, oz miqdorda, rhren - aql)- aqliy etishmovchilik, embrionning ona qornidagi taraqqiyotini buzilishi oqibatida tug'ma yoki yosh davrida shikastlanishi natijasida orttirilgan xili bo'ladi. Uch bosqichdan iborat: debillik, imbetsillik va idiotizm (telbalik).

OLIGOFRYENOLOGIYA - (yunon. oligos - kam, rhren - aql, lodos- ta'limot) - aqli zaiflik, psixik funksiyalarning taraqqiyotdan ortda qolishini o'rganuvchi fan.

OLIY NYERV FAOLIYATI TURI - oliy nerv faoliyati xususiyatlarining barqaror yig'indisi (kuchi, vazminligi, harakatchanligi va boshqalar). Bu asosan nerv tizimining xususiyatlari yig'indisi bilan ifodalanadi.

OLIY PSIXIK FUNKTSIYALAR - (yunon. rsyshe - ruhiy, lot. functio - bajarish) - odamning hayoti davomida shakllanadigan murakkab psixik jarayonlar tizimi.

OLTINCHI SYEZGI - odamdagi asosiy besh sezgidan tashqari har xil holatlarda namoyon bo'ladigan sezgi. U biror konkret analizatorning funktsiyasi bilan bog'liq bo'lmaydi. Mas., sportchi-suzuvchilarda suvni sezish.

ONG – ob'ektiv borliqni psixik aks ettirishning faqat insongagina xos yuqori usuli. Odamlarning ijtimoiy tarixiy faoliyati vositasida paydo bo'lgan.

ONGSIZLIK - odam ongiga borib etmagan psixik jarayonlar majmui.

ONG VA FAOLIYAT BIRLIGI - psixologiyaning ong bilan faoliyat birligi, uning o'zaro bog'liqligini e'tirof etuvchi g'oya.

ONG OSTI HOLATLARI - aktual ravishda anglab olinmaydigan psixik jarayonlar va psixik holatlar yig'indisi. Odamning xatti-harakatlari va uning ongi mazmuniga ta'sir etishga qodir.

ONTOGYENYEZ - (yunon. on, ontos- asl, tub, genesis - tug'ilish, paydo bo'lish) - organizmning individual rivojlanishi. Tirik mavjudodning paydo bo'lgan davridan to oxirigacha bo'lgan davrdagi o'zgarishlar majmui.

OPYERATIV XOTIRA - (lot. operatio - harakat) - xotira turlaridan biri. Bu ma'lum faoliyatni bajarish jarayonida ifodalanadi, uzoq, muddatli xotiradan vaqtincha foydalanadi.

ORZU - shaxsnint o'zi uchun yoqimli bo'lgan istiqbol obrazlarni ongida yaratishdan iborat hayol turi. O. shaxsning ehtiyojlari, istak va intilishlari bilan bevosita bog'liq.

ORIYENTATSIYA RYEFLYEKSI - (lot. oriens – sharq, reflexes – aks etish)-shartsiz refleksning bir turi, u har qanday yangi qo'zg'ovchi ta'siriga birinchi bo'lib javob beradi.

ORTIQCHA BYERILIB KYETISH - ortiqcha qiziqish, ko'ngil bilan ish ko'rish.

P.

PANTOMIMIKA - (yunon. pantomimos - hamma narsaga taqlid qiluvchi) - inson gavdasining mimika, imo-ishora, intonatsiyalar bilan birga uning psixik holatini, ayniqsa, his-tuyg'ularini ifodalovchi harakatlari.

PARALOGIZM - (yunon. ragal'gism's - to'g'ri fikrlash qoidalarini buzish) mantiqiy xatoga yo'l qo'yish natijasida noto'g'ri xulosa chiqarish.

PARAMNYeZIYa - (yunon. rara - oldida, yonida, mn'sis - eslash) - sodir bo'layotgan voqealarning qachonlardir boshdan kechirilgandek bo'lib tuyulishidan iborat xotira kasalligi.

PARAPSIKOLOGIYa - (yunon. raga - oldida, yonida, rsyche - ruh, lodos - ta'limot)- psixologiya tadqiqot sohalaridan biri, sezgi a'zolari ishtirokisiz idrok qilish shakllarini, shu bilan birga tirik mavjudodning fizik hodisalarga mushak kuchisiz ta'sir etish turlarini o'rganadi. Muammosi bahsga molik sohadir.

PATOGYeN - (yunon. rathos - azoblanish, genes - kelib chiqish) - kasallik keltirib chiqaruvchi.

PATO PSIXOLOGIYa - (yunon. rathos - azoblanish, psixologiya)- psixologiyaning bo'limi, u bosh miya zararlanishi yoki uning etarlicha rivojlanmaganligi natijasida kelib chiqadigan psixik kasalliklarni o'rganadi, psixiatriya bilan uzviy bog'liq.

PYeDAGOGIK PSIXOLOGIYa - (yunon. raidogogike - tarbiya, psi-xologiya) - psixologiya tarmog'i, ta'lim va tarbiya qonuniyatlarining psixologik asoslarini o'rganadi.

PYeDAGOGIK MULOQOT - o'qituvchining o'quvchi bilan muloqotda bo'lishi. P.m. ta'sirchanligi o'qituvchining nazokati va muloqot qobiliyatining rivojlanganligi bilan belgilanadi.

PYeDOLOGIYa - (yunon. raides - bola, lodos - ta'limot) - XX asr boshlarida vujudga kelgan psixologiya va pedagogikadagi oqim. Bola tarbiyasi haqidagi fanlarni amaliy rivojlantirish bilan shug'ullangan.

PYeRSYeVYeRATSIYa - (lot. rerseveratio - sabablilik, qaysarlik) harakat va kechinmalarning inson ongida ketma-ket paydo bo'lishi.

PYeRSONLANTIRISH - (lot. rersona shaxs) - Jonlantirish- jonsiz narsa va tushunchalarni inson obrazida tasavvur etish.

PYeRTSYePTIV HARAKATLAR - (lot. regserti' - idrok etmoq) - idrok jarayonining asosiy tuzilishi birligi, bu idrok ob'ektlarini bilib olish va uni xotira obrazlari bilan solishtirishdan iborat.

PYeRTSYePTIV TIZIM - idrokning muayyan jarayonini ta'minlovchi analizatorlar yig'indisi.

PIKTOGRAMMA - (lot. riktus rangli tasvir, yunon. gramma yozuv belgisi) - bevosita eslab qolishni o'rganishda foydalaniladigan grafik obrazlar majmuasi.

PILOTAJ TADQIQOT - (frants, rilotage - uchish san'ati) tadqiqotning muammoli izlovchi turi, asosiy tadqiqotgacha o'gkaziladigan va soddalashtirilgan shakli.

PIRSON KORRYeLYaTSIYa MYeZONI - (lot. correlati' - nisbat, o'zaro aloqa) - statistik ko'rsatkichlari hajmi kichik bo'lgan qator raqamlarning o'zaro munosabatini aniqlash uchun ishlatiladi.

POZITIV - (lot.rositio - ijobiy) negativning aksi.

PRYeDMYeTLILIK - (idrokda) ob'ektivlashtirish holati, unda tashqi olamdan olinadigan ma'lumotlar qayta yana shu borliq bilan solishtiriladi va natijada idrokning haqiqiy buyum va narsalarni qabul qilishini ta'minlaydi.

PRINTSIP - (yunon. rrincirium boshlanish, acoc) - biror bir narsaning ta'lim nazariyasi yoki fan, dunyoqarashning kelib chiqish asoslari. U odamning ichki e'tiqodi bo'lib, o'ziga, borliqqa, boshqalarga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi.

PROAKTIV TORMOZLANISH - (lot. rroaktivus - o'ta faol yunon. tormoz) - avvalgi faoliyatning qayta-qayta ko'p takrorlanishi natijasida keyingi materiallarni esga tushirishning yomonlashuvi.

PROYeKTIV MYeTOD - (lot. rrojektus oldinga tashlangan, yunon. methodos - tadqiqot) - shaxsni tadqiq qilish metodlaridan biri. By metodda mas, tajriba vaziyatlarida rasmlar idrok qilinib, uning talqini beriladi.

PROPRIORYeTSYePTIV SYeZGILAR - (lot. rrorrius - xususiy, maxsus, recirere - qabul qilmok,) - tananing turli qismlaridagi holatlardan va ularning harakatlaridan darak beruvchi sezgilar.

PROFYeSSIIOGRAMMA - (lot. rrofessio - kasb, yunon. gramma- yozuv) - professiografiya natijalarining rasmiylashtirilgan ko'rinishi bo'lib, uning maqsadi mavjud kasblarning turli (texnologik, iqtisodiy, pedagogik, tibbiy, psixologik) mezonlarini ta'riflash va klassifikatsiyalashdan iborat.

PROFYeSSIIOGRAFIYa - (lot, rrofessio - kasb, yunon. grarho yozaman) - kasblarning ijtimoiy-psixologik va boshqa xususiyatlarini o'rganadigan yo'nalish.

PROFORIYeNTATSIYa - (lot. rr'fesi' - kasb, 'riens - sharq) yoshlarni xohish-istaklari, qiziqishlari, qobiliyatlariga qarab xalq xo'jaligi mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqqan holda psixologik-pedagogik va tibbiy kasbga yunaltirish.

PSIXIATRIYA - (yunon. rsysche jon, iatreia - davolash) - ruhiy kasalliklar, ularning paydo bo'lish sabablari, uning oldini olish hamda davolash haqidagi fan.

PSIXIKA - (yunon. rsyschikos ruhiy) - yuksak darajada tashkil topgan materiya - miyaning funksiyasi. Uning mohiyati tuyg'ular, idrok, tasavvur, fikrlar, iroda va boshqalar ko'rinishida aks ettirishdan iborat.

PSIXIK JARAYONLAR - u yoki bu psixik mahsulot va natijalarni (psixik obrazlar, holatlar, tushunchalar, hissiyot va x.k.) hosil qiluvchi, shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi jarayon.

PSIXIK KYeSKINLIK - faoliyati yoki xatti-harakatni bajarishga, ma'lum odamlar bilan muloqotga kirishishga to'sqinlik qiluvchi motiv.

PSIXIK TARAQQIYOT DIAGNOSTIKASI - (yunon. rsyschikos- ruhiy, diagnostikos - aniqlashga oid) - psixik taraqqiyot darajasi va individual psixologik xususiyatlarni aniqlash maqsadida odamni har tomonlama tekshirib ko'rish usuli.

PSIXOANALIZ - (yunon. ruh - analysis - bo'linish) - ongsiz psixik jarayonlar va motivatsiyaga asoslangan psixologik ta'limot. XIX asr oxiri XX asr boshlarida avstriyalik psixiatr Z.Freyd tomonidan asab kasalliklarining umumiy nazariyasi va ularni davolash metodi sifatida ilgari surilgan.

PSIXOGYeNYeTIKA - (yunon.rsysche- ryh, genetikos - tug'ilishga, kelib chiqishga oid) - odamning individual psixologik xususiyatlarini kelib chiqishda va shakllanishida genotip va muhitning rolini o'rganadi.

PSIXOGIGIYeNA - (yunon, rsysche- ruh, higienos - shifobaxsh) - umumiy gigienaning insonning nervpsixik salomatligini saqlash va mustahkamlash tadbirlarini ishlab chiqaradigan bo'limi.

PSIXODIAGNOSTIKA - (yunon.diagn'stik's - bilishga qodir) shaxsning individual psixologik xususiyatlarini aniqlovchi va o'lchashni ishlab chiquvchi psixologik usul.

PSIXODRAMA - (yunon. drama harakat) - guruh psixoterapiya turi bo'lib, bunda ishtirokchilar navbatma-navbat aktyor va tomoshabin rovida bo'lishadi. Bu rollar ular uchun shaxsiy ahamiyatli turmush vaziyatlarida noadekvat hissiy holatlarning oldini olish, ijtimoiy idrokni shakllantirish, o'z-o'zini yanada chuqurroq bilishga xizmat qiladi. D.Moreno tomonidan ilk bor qo'llanilgan.

PSIXOLOGIYa - (yunon. rsyshe ruh, iogos - bilim) - odamning ob'ektiv borliqni sezgi, idrok, tafakkur, tuyg'u-hissiyot va boshqa psixik holatlar orqali aks ettirish jarayonini o'rganadigan fan.

PSIXOLOGIYa KATYeGORIYaLARI - (yunon. kategoria - hukm, ta'rif) - psixologiyaning psixik hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlari va munosabatlarini aks ettiruvchi eng asosiy, umumlantirilgan tushunchalari (in'ikos, faoliyat, shaxs, muloqot, inson psixikasining biologik va ijtimoiy xususiyatlari va b.).

PSIXOLOGIYa MYeTODLARI - psixik hodisalarni va ularning qonuniyatlarini ilmiy tomondan o'rganishning asosi yo'l-yo'riq va usullari.

PSIXOLOGIYa FANLARI BO'YICHA MUTAXASSISLAR TAY-YORLAYDIGAN OLIY O'QUV YuRTLARI:

- a) Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika universiteti;
- b) Ulug'bek nomidagi Toshkent Davlat universiteti;
- v) Farg'ona Davlat universiteti;
- g) Qarshi Davlat universiteti.

PSIXOLOGIYa FANLARI BO'YICHA IXTISOSLASHGAN KYeNGASH – O'zbekiston Respublikasi Milliy universiteti qoshidagi 113.18.01 raqamli psixologiya fanlari bo'yicha ilmiy daraja beradigan ixtisoslashtirilgan kengash. Kengashga 19.00.05 - ijtimoiy psixologiya, etnopsixologiya; 19.00.07 pedagogik va yosh psixologiyasi bo'yicha ilmiy daraja olish uchun himoya o'tkazish huquqi berilgan.

PSIXOLOGIYa FANLARI BO'YICHA ILMIY XODIMLAR IXTISOSLIKLARI – O'zbekiston Respublikasi Fan va texnika davlat

qo'mitasining qarori (1993 yil) bilan tasdiqlangan ixtisosliklar quyidagilar;

- 19.00.01 - umumiy psixologiya,
psixologiya tarixi;
- 19.00.02 - psixofiziologiya;
- 19.00.03 - mehnat psixologiya
muxandislik psixologiyasi;
- 19.00.04 - tibbiyot psixologiyasi;
- 19.00.05 - ijtimoiy psixologiya, etnopsixologiya;
- 19.00.06 - yuridik psixologiya;
- 19.00.07 - pedagogik va yosh psixologiyasi;
- 19.00. 10 - maxsus psixologiya (ko'rish, eshitish, nutq va aqliy taraqqiyoti
izdan chiqqan bolalar psixologiyasi);
- 19.00.11 - shaxs psixologiyasi;
- 19.00.12 - qiyosiy psixologiya;
- 19.00.13 - akmeologiya;
- 19.00.14 - maxsus sharoitlardagi mehnat psixologiyasi.

PSIXIK HOLATLAR – psixik hayot shakllari - diqqat, hissiyot, iroda jarayonlari psixik holatlar deb ataladi. P.x., (xushchaqchaqlik, ruhlanish, siqilish, ziyraklik, qat’iylik, tirishqoqlik va x.k.) shaxslarda ma’lum darajada barqaror bo’lib, ularning muayyan xususiyatiga ham aylanib qoladi.

PSIXOKORRYeKTSIYA - (ing. korrektio - to’g’rilamoq) - shaxsning psixik rivojlanishidagi kamchiliklarni tuzatish usullarini qo’llash jarayoni.

PSIXOLINGVISTIKA - (lot. lingua- til) - psixologiyada ilmiy yo’nalish, nutq jarayolari va uning idrok qilinishi mazkur tilning tizimi bilan taqozolanganligini o’rganadi.

PSIXOLOGIK SALOMATLIK - insonning ruhiy osoyishtaligi, o’z-o’zini boshqara bilish, mustahkam kayfiyat murakkab vaziyatlarga tez moslashib, undan chiqa bilish, qisqa vaqt ichida ruhiy osoyishtalikni tiklay olish qobiliyatiga ega bo’lishi.

PSIXOLOGIK XIZMAT - psixologiyani amaliyotda qo’llash tizimi. U ishlab chiqarish, maorif, sog’liqni saqlash, sport, yuridik va x.k. tashkilotlarda psixologik ekspertiza, diagnostika va konsultatsiya vazifalarini bajaradi.

PSIXOLOGIK QIYOFA - shaxsning alohida xususiyatlari bilangina emas, balki umumiy sifatleri, xarakteri va qobiliyatlari bilan yo’nalgan maslagi ta’siri ostida bo’lgan psixik jarayonlar va holatlarning o’ziga xosligini belgilovchi tug’ma zehn va tajribalari.

PSIXOLOGIYA TARIXI - psixologiya tarmog’i, psixologik tushuncha va faktlarni, ularning qonuniyatlari kelib chiqishining qadimgi davrdan to hozirgi davrgacha bo’lgan holatini o’rganadi.

PSIXIK SUR’AT - psixik faoliyatning yoki muayyan psixik jarayonning sodir bo’lish tezligi. P.s. shaxsning umumiy va maxsus kamolotiga bog’lik bo’lib, u o’zgaruvchan va tarbiyalanuvchandir.

PSIXOLOGIK TO’SIQ - ma’lum faoliyat yoki ish-harakatlarni amalga oshirishga, jumladan, bironta odam yoki kishilar guruhi bilan munosabatda bo’lishga to’sqinlik qiladigan sabab.

«**PSIXOLOGICHYeSKIY JURNAL**» - rossiya Fanlar Akademiyasining nashri. 1980 yildan boshlab yiliga 6 marta nashr etiladi.

PSIXOLOGIYADA MATYeMATIK STATISTIKA USULI - Ilmiy va amaliy xulosalarning aniqligi, to’g’riligi, hayotiyiligini ta’minlovchi matematik metod.

P.m.s.u. olingan natijalarni ehtimollik nazariyasiga asosan to'g'ri va ishonchliligini aniqlab beradi.

PSIXOFARMAKOLOGIYA – (yunon; farmak'n - dori-darmon. l'g's tahlilot) – psixologiya tarmog'i. Odam psixikasiga dori-darmon vositalarining ta'sirini o'rganadi.

PSIXOFIZIKA - (yunon rhusis tabiat) - psixologiya bilimlardan, psixik xususiyat va qonunlarining fiziologik asoslarini o'rganadi.

PSIXOFIZIK O'ZARO TA'SIR - psixofizik muammoni hal qilishda fiziologik hodisalar psixik hodisalarni, psixik hodisalar esa o'z navbatida fiziologik hodisalarni keltirib chiqaradi deb, psixikaning ob'ktiv borliqning aksi miyaning funksiyasi ekanligini inkor qiluvchi dualistik qarash. Bu kontsepsiya odamning yaxlit jonzot sifatida o'z xulq-atvorini psixik boshqarishini ilmiy nuqtai nazardan tushuntirilishi bilan sig'ishmaydi.

PSIXOFIZIK PARALLELIZM - (yunon. ralleios - yonma-yon boruvchi) - psixofizik muammo talqini, bunga ko'ra psixik va fiziologik jarayonlar bir-biriga bog'lanmagan holda sodir bo'ladi va bir-biriga ta'sir etmagan holda parallel hosil bo'ladi.

PSIXOFIZIOLOGIYA - psixologiya va neyrofiziologiyaning psixikani, uni neyrofiziologik asoslari bilan birga o'rganishga hamkorlikdagi sohasi.

PUBYERTAT DAVR - (lot. rubertas- jinsiy etuklik) - jinsiy etuklik davri bo'lib, unda jinsiy a'zolar va jinsiy bezlarning to'la shakllanishi kuzatiladi. Ushbu davrda o'smirlarda qator jismoniy va psixik o'zgarishlar sodir bo'ladi.

R.

RAHIMOV SULTON (1930-92) pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Psixologiya tarixi bo'yicha qator ishlari bor. «Abu Ali ibn Sinoning psixologik qarashlari» kitobi muallifi.

RADAKTSIYA - (lot. re - qarashi, asti'- harakat - psixologiya va fiziologiyada ichki va tashqi muhitning turli ta'sirlariga a'zolarining javob reaksiyasi.

RYEDUKTSIYA – (lot. redicti' – o'z holiga qaytarish) – a'zolarining oddiylashish tomonga rivojlanishi.

RYEYTING – (ing. rating) - darajalash, turkumga kiritish, baholash. Talabalar o'quv faoliyatining barcha turi (seminar mashg'uloti, laboratoriya ishlari, kollokvium, referat yozish, test-sinov) hisobga olingan holda r. tizimi bo'yicha bilimlari baholanadi.

RYeLAKSATSIYa - (lot. relaxatio yumshatmoq) - odamdagi jismoniy zo'riqishning psixik keskinligi tugashi natijasida bo'ladigan tinchlik, osoyishtalik holati.

RIMINISTSYeNTSIYa - (lot.reminisscentia - eslamoq) - avval unutilgan deb hisoblangan materiallarning keyinchalik esga tushishidan iborat xotira jarayoni, ya'ni vaqtinchalik unutish holati.

RYePRYeZYeNTATIVLIK - (frants. rerrepresentatif - vakolat) - tanlov guruhining o'rganilayotgan sifatlar majmuini ishonchliligi va to'g'riligini ifodalovchi mezon.

RYeSPONDYeNT - (ing. resrondent- javob beruvchi) - psixologik tadqiqotda ma'lum bir savolga javob beruvchi kishi.

RYeTIKULYaR FORMATSIIYa - (lot. formatio reticularis - to'rsimon bog'lam) - bosh miyaning chuqur qismidagi nerv hujayralari ular o'z tuzilishiga ko'ra qalin to'rni eslatadigan o'simalarga ega. Qo'zg'ovchilar ta'siri ostida turli retseptorlardan bosh miyaga signallar olib boradigan sezuvchi nervlarning o'simalari r.f. ga tutilgan bo'lib, mavjud signallar uni qo'zg'atadi. Bosh miyadagi qo'zg'alish esa R.f. faoliyati asosida yo kuchaytiriladi, yo susaytiriladi. R.f.ning har bir hujayrasi sezgi a'zolaridan quyi signallarni qabul qilib olib, bosh miya va orqa miya faoliyatiga umumiy holda ta'sir etib turadi. Bu esa odamning tetikligi, hayajonlanishi va diqqatining faolligi bilan bog'liq.

RYeTROAKTIV TORMOZLANISH -(lat. retro - orqaga, activus - faol, harakatchan) - oldin eslab qolingan materiallarni keyingi faoliyat ta'sirida vaqtincha unutish.

RYeFYeRYeNT GURUH - (lot. referentis- bildiruvchi) - shaxsning har tomonlama ishongan, o'ziga yaqin tutgan guruhi.

RYeFLYeKS - (lot. reflexus - aks etish) - organizmning markaziy nerv tizimi orqali ichki yoki tashqi muhit omillari ta'sirida retseptorlar qo'zg'alishiga javoban ko'rsatiladigan reaksiyasi. R. a'zolarining ishini va ularning o'zaro ta'sirini tartibga keltirishda, organizm bir butunligini saqlash hamda yashash sharoitiga moslashishda katta ahamiyatga ega.

RYeFLYeKSIYa - (lot. reflexus - aks ettirish) - odam bilimlarining o'z-o'ziga, o'zining ichki olamiga, psixik sifatлари va psixik holatlariga qaratilishi.

RITSIPIYeNT - (lot. recirientis - qabul qiluvchi kishi) - o'ziga yo'llangan xabarni qabul qilib oluvchi kishi.

RYeTSYePTOR - (lot. recirere - qabul qilmoq) - analizatorning qo'zg'alishini qabul qiluvchi ichki qismi.

RIVOJLANISHNING ENG YaQIN ZONASI - murakkab vaziyatni hal etishda bolaning mustaqilligi (muhim rivojlanish darajasi) hamda kattalar rahbarligida bajarilgan vazifa orasidagi farq. Bu tushuncha L.S. Vigotskiy tomonidan kiritilgan bo'lib, unda asosan r.e.ya.z.ni yaratish orqali bolaning psixik rivojlanishi ortadi.

RIGIDLIK - (lot. regidus - qattiq, mustahkam) – sub'ektiv tomonidan dasturlashtirilgan faoliyatda qayta qurishning talab qilinishi natijasida ro'y beradigan qiyinchiliklar. Kognitiv, affektiv va motivatsiyali r.ni ajratish mumkin.

ROZALIYeV MIRZALI (1943-91) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Yuqori sinf o'quvchilarining badiiy asarlar qahramonlarini baholash va ularning o'z-o'zini tarbiyalashga ta'sirini o'rgangan.

S.

SAVODXONLIK - og'zaki va yozma nutq malakalarining adabiy til normalariga asosan o'zlashtirilishi.

SANGVINIK - (yunop. sanguis qon) - temperament turlaridan. Bu tur chaqqon, harakatchan, taassurotlari tez-tez o'zgarib turadigan, boshqa kishilarga nisbatan dilkashlik va mehribonlik qilish xislatlari bilan xarakterlanadi.

SARDOR - guruhning rahbarligini bajaruvchi a'zosi.

CAROSIMA - psixik holat, unda tashqi ta'sirlar natijasida kishida, kishilar guruhida umumiy qo'rquv va ushbu vaziyatdan chiqish holatini qidirish xususiyati paydo bo'ladi.

SYeVGI - boshqa shaxsga, kishilar jamoasi yoki fikrga yo'naltirilgan intim, chuqur his-tuyg'u.

SYeZGILAR - psixik aks ettirishning oddiy usuli tariqasida hayvonlarga ham, odamlarga ham xos xususiyat. Voqelikdagi narsa va hodisalarning ayrim belgi va xususiyatlarini bilib olishni ta'minlaydi.

SYeZGI A'ZOLARINING O'ZIGA XOS QUVVATI - sezgi a'zolarining maxsus quvvati haqidagi qonun bo'lib, bu qonunga binoan sezgi a'zolari tashqi olamdagi narsa va hodisalarning ta'sirini aks ettirmay, balki sezgi a'zolarining o'ziga xos quvvatini qo'zg'ovchi tashqi turtki deb hisoblanadi. (M.Myuller).

SYeZGI CHYeGARASI - sezgining mutloq chegarasi. Minimal kuchga ega bo'lgan qo'zg'ovchining bilinar-bilinmas ta'sirini sezishga sezgining quyi

chegarasi, qo‘zg‘ovchining eng yuqori kuchga ega bo‘lgan ta‘sirini sezishga - sezgining yuqori (maksimal) chegarasi deyiladi.

SYeZGIRLIK - o‘ta sezuvchanlik, sezgi a‘zolarining o‘ziga ta‘sir etib turgan qo‘zg‘ovchilarning salgina yoki unchalik farq qilmaydigan ta‘sirini ajrata olish qobiliyati.

SYeMANTIK - (yunon. bildiradigan, ifodalaydigan) – ma‘noli, so‘zning ma‘nosiga qaratilgan, ma‘noga ega bo‘lgan nutq.

SYeNZITIVLIK - (lot. sensus hissiyot) - turli ta‘sirga nisbatan sezgilarning tez va kuchli qo‘zg‘alishi.

SYeNZITIV YOSH DAVRLARI - yoshning o‘shish davrlari. Bunda ma‘lum yosh davriga xos psixik xususiyat va jarayonlar, yuqori darajada yaxshi rivojlanadi. Oldindan yoki kechikib kelgan senzitiv yosh davri ta‘lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta‘sir etadi.

SYeNSIBILIZATSIYA - (lot. sensibilis - sezuvchan) - ichki omillar ta‘siri natijasida analizatorlar sezgirligining ortib ketishi.

SYeNSOR SYeZGILAR - (lot, sensus- sezgi, his) - sezgi a‘zolariga taalluqli sezgilar. Sensorika sezgi va idrokni umumlashtiruvchi tushinchadir.

SYeRIYALASH TIRISH - (lot. series- qator) - narsa va hodisalarni ma‘lum belgilari bo‘yicha ketma-ketlik, izchillik bilan joylashtirishdan iborat mantiqiy usul.

SYeSKANUVCHANLIK - tirik organizmlarning ta‘sirlarga biologik ahamiyatta ega javob qaytarish qobiliyati.

SIMBIOZ - (yunon, symbiosis - birga yashash) - ikki organizmning bir-biriga foyda keltirgan xolda birga yashashi.

SIMULYATSIYA - (lot. simulatio - yolg‘on) - odamnng biror kasal bilan og‘rimay turib, o‘zini yolg‘ondan kasallikka solishi.

SINYEStYEZIYA - (yunon. sineistesus- birgalikda sezish) - turli xildagi sezgilarning o‘zaro ta‘siri natijasida qo‘shilib ketishi (jumladan, eshitish va qo‘ruv sezgilari va h,k,).

SINKRYeTIZM - (yunon. sintkretismos - birlashish) - biror bir narsaning boshlang‘ich holatini xarakterlovchi bir butunlik, bo‘linmaganlik.

SINTYeZ - (yunon. synthesis - birikish, qo‘shilish) - tafakkurning yagona analitik-sintetik jarayonida yakka hodisalarni umumiyLashtirishga qaratilgan fikr yuritishi operatsiyasi.

SISTYeMA - (yunon. systema - birlashma, bir butun) - umumiylikni tashkil etuvchi ko‘p qismlarning o‘zaro bog‘liqligi tizimi.

SISTYeMALI YONDASHISH - psixikani oddiy elementar yig‘indisiga kiritib bo‘lmaydigan murakkab birlik deb qarashni talab etuvchi g‘oya.

SIFAT - falsafiy kategoriya bo‘lib, ob‘ektning aniq foydalanishini ko‘rsatadi. C. dagi ob‘ektiv va har tomonlama tasniflash ob‘ektdagi hislarni namoyon qiladi.

SIFAT ANALIZI - asl, keltirib chiqaruvchi xususiyatlar orqali hodisalarni solishtirish, o‘xshatish orqali aniqlash.

SKYePSIS - (yunon. skersis - shubha, qarab chiqish) - ishonmaslik, shubhalanmoq.

SOMATIK - (yunon. soma - tana) - tananing funktsiyalar bilan bog‘liq bo‘lgan holatlari.

SOTSIALIZATSIYa - (lot. societas- jamiyat, yunon: metreo - o‘lchayman) - o‘zaro munosabatlar tizimi bilan psixologik qovushuvchanlikni aniqlash maqsadida gyryh va jamoalardagi shaxslararo munosabatlarni o‘rganishdan iborat psixologik tadqiqot metodi (J.Moreno).

SPONTANLI - (lot. srontanlus o‘z-o‘zidan) - o‘z-o‘zidan yuzaga keladigan holat.

STATISTIK MYeTOD - (lot. status- holat, yunon. methodos - tadqiqot) - o‘tkazilgan tadqiqot natijalarini miqdoriy hisoblab chiqish usuli.

STATUS - (lot. status - holat) shaxsning shaxslararo munosabatlar tizimida tutgan o‘rni. Bunday shaxslararo munosabatlarda kishining guruhda tutgan o‘rni, uning huquqi, vazifalari va imtiyozli tomonlari belgilab beriladi.

STYeNIK HISLAR - (yunon, sthenos kuch) - shaxsning faoliyatini oshiruvchi hislar (mas., xursandchilik va x,k.)

STIMUL - (lot. stimulus - xalacho‘p) - retseptorlarda qo‘zgalishni vujudga keltiradigap tashqi yoki ichki ta‘sir.

STRYeSS - (ing. stress - zo‘riqish)- kuchli qo‘zg‘ovchilar ta‘sirida yuzaga keladigan ruhiy holat.

STYuDYE NT MYeZONI - (X^2 - kriteriysi) - taqsimlanishning to'g'riligi, farqlari va bog'liqligi haqidagi o'lchov. Hajmi katta bo'lgan tanlov guruhlarining o'rta arifmetik qiymatlarini statistik taqqoslash uchun qo'llaniladi.

SUGGYeSTIYa - (lot. suggestio ishontirish) - kishining psixik sohasiga ta'sir ko'rsatish jarayoni. Bunda idrok qilinayotgan narsa va hodisalarga nisbatan kishida ongli anglash va tanqid susayadi.

SO'Z-MANTIQUIY TAFAKKUR - tafakkur turlaridan, bu mantiqiy operatspyalar, omillar yordamida tushunchalar orqali ifodalanadi.

SUN'IY AQL - bironta odam yoki guruh kishilari bajara oladigan murakkab aqliy vazifalarni bajaradigan sun'iy yaratilgan qurilma (mas., EHM).

SURDOPYeDAGOGIKA - (lot. surdus - kar, yunon. aidag'gike - tarbiya) - defektologiya bo'limi; u eshitish qobiliyati buzilgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish masalalari bilan shug'ullanadi.

SUHBAT - psixologiya metodlaridan biri, nutq muloqoti yordamida bevosita ma'lumot olinadi.

T.

TABIY EKSPYeRIMYe NT - (lotin. exrerimenum - sinov, tajriba)-tekshiriluvchini o'ziga bildirmagan holda uni o'yin, o'qish yoki mehnat faoliyatida o'rganishdan iborat psixologik tajriba.

T.GURUH - (ing. training grouur mashq guruhi) - shaxslararo munosabatlar tizimida uning a'zolariga ta'sir ko'rsatib, ularda muloqot malakasini va o'zaro ta'sirni rivojlantirishga qaratilgan qisqa muddatli mashq guruhi, ochiq munozara tarzida o'tkaziladi.

TAJOVUZ - bir odamga, odamlar guruhiga jismonan yoki ruhan zarar ko'rsatishga qaratilgan yakka yoki jamoa xulqining xatti-harakati. T. odamning qaxr-g'azab, dushmanlik, ko'raolmaslik kabi emotsional holatlarida namoyon bo'ladi.

TAKABBURLIK - manmanlik, o'zira ortiqcha baho berib, o'zgalarni mensimaslikdan yoki kamsitishdan iborat salbiy xarakter xislati.

TAQQOSLASH - narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlarni aniqlashga asoslangan fikrlash operatsiyasi.

TANIB OLISH - oldin esda qoldirilgan narsalarni va qayta idrok qilish orqali obraz tariqasida esga tushirilishdan iborat xotira jarayoni.

TANLOVCHANLIK - idrokning xususiyati, buni shaxsning yoʻnalishi yoki uning tajribasi belgilab beradi.

TANQID - biror bir narsaga baho berishda qoʻllaniladigan echim usuli. Unda kamchiliklar, salbiy tomonlar, ilmiy asoslanmaganlik muhokama qilinadi.

TARBIYA - shaxsning hayotta, mehnatga tayyorgarligini maqsadga yoʻnaltirilgan, tarixiy-ijtimoiy tajribaga suyangan holda shakllantiruvchi faoliyat.

TARIXIY PSIXOLOGIYA - psixologiya sohasi, oliy psixik funktsiyalar, shaxs, shaxslararo munosabatlarning kelib chiqishi va taraqqiyotini oʻrganadi. U turli ijtimoiy-iqtisodiy tizim va turli madaniyatlarda ijtimoiylashuvni oʻrganadigan fandır.

TASAVVUR - sezgi aʼzolariga qachonlardir taʼsir etgan narsa va hodisalarning yaqqol xissiy obrazi.

TASVIR XOTIRASI - murakkab tasviriy koʻrinishlar xotirasi. Kinorejissyor, rassom, dizaynerlik kasblari uchun zarur xotira turi.

TAFAKKUR - inson aqliy faoliyatining yuksak shakli. Sezgi idrok va tasavvurlar orqali bevosita bilib boʻlmaydigan narsa va hodisalar T.da ongli ravishda aks etadi. T. jarayonida fikr vujudga keladi, bu fikrlar inson ongida hukm, tushuncha, xulosa shakllarida yuzaga keladi.

TAXISTOSKOP - (yunon. tachy tez, skoreo - koʻraman) - qatʼiy belgilangan qisqa vaqt davomida koʻrish qoʻzgʻatuvchilarini namoyon qilish asbobi. Idrok, xotira diqqat va boshqa jarayonlarni tadqiqot qilishda ishlatiladi.

TAHLIL - tafakkur qilish usuli, bunda murakkab obʼektlar qismlarga boʻlib oʻrganiladi. T. jarayonida butunning boʻlaklarga nisbatan munosabati aniqlanadi.

TASHVISH - biror bir muhim voqea, faoliyat oldidan shaxsda paydo boʻladigan tuygʻu.

TAʼLIMGA BYERILUVCHANLIK - taʼlim jarayonida beriladigan bilim, malaka, koʻnikmalarni shaxs tomonidan oʻzlashtirishning individual koʻrsatkichlari.

TAʼM - sezgi turi (shirin, achchiq, chuchuk, tuzli). Analizator til oʻzagidagi nerv tugunlari hamda bosh miya poʻstloq qismidagi T. markazidir.

TAʼSIR - individning oʻzga odam bilan oʻzaro taʼsiri natijasida uning xulq-atvorini, tasavvurini, bahosini oʻzgartirish jarayoni va natijasi.

TYeLYePATIYa - (yunon. tele - uzoq, rathos - his-tuyg‘u) - sezgi a‘zolarining ishtirokisiz psixik hodisalarni, fikrlarni masofadan turib uzatish imkoniyati haqidagi qarash.

TYeMPYeRAMYeNT - (lot. temperamentum - qismlarning bir-biriga munosabati) - shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmui. Bu kishida faoliyat va xulq-atvorning dinamik va emotsional tomonlari bilan xarakterlanadi.

TYeMUROV FAYOZ (1924-74) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. O‘rta maktab yuqori sinf o‘quvchilarida kasbga qiziqishning shakllanishi haqida tadqiqot olib borgan. «O‘quvchilarni kasb tanlashga yo‘llash» o‘quv qo‘llanmasining muallifi.

TYeST - (ing. test - tekshirmoq) standartlashtirilgan psixologik sinov. Buning natijasida u yoki bu xoldagi psixik jarayon baholanadi, shaxs bir butunligicha yoki uning ayrim xususiyatlari o‘rganiladi.

TYeSTNING VALIDLIGI - psixologik tadqiqotda olingan natijalarning ob‘ektiv talqin mezonlariga mos kelishi.

TYeSTNING ISHONCHLIGI - testning sifatini ko‘rsatuvchi mezonlardan biri. Test natijalarining barqarorligini va takrorlanishini ko‘rsatadi. T.i. dispersion va faktorli tahlil metodlaridan foydalanilib aniqlanadi.

TIL - (psixologiyada) - so‘z belgilari tizimi. U psixik faoliyatni (hammadan avval aqliy faoliyatni) ifodalovchi, shu bilan birga nutqda foydalaniladigan aloqa vositasidir.

TIFLOPYeDAGOGIKA - (yunon. tyrhlos - ko‘r) - defektologiya tarmog‘i, ko‘rish qobiliyatini yo‘qotgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish muammolari bilan shug‘ullanadi.

TOVUSHNING BALANDLIGI - tovushning kuchi bilan bog‘liq bo‘lgan eshitish sezgisining qiymati (detsibellar mezoni bilan o‘lchanadi).

TOLYeRANTLIK - (lot. tolerantia chidash, bardosh berish) – bironta yoqimsiz omilga chidamlilik yoki kam e‘tibor berish holati. Frustratsiya jarayoni kishining chidamsizligi, bardosh berish, yoqimsiz kechinmalar yo‘qligidan, darak beruvchi holatdir.

TOLIQISH - organizmning jismoniy va axloqiy zo‘riqish, salbiy emotsiyalar ta‘siri natijasida hosil bo‘ladigan hamda ish qobiliyatining pasayishi bilan sifatlanadigan holati.

TRANZITIVLIK - (lot. transitivus – o‘tish) - kattaliklarni solishtirishdan iborat mantiqiy xususiyat. Bunda agar birinchi katgalik ikkinchisi bilan solishtirilsa, ikkinchisi uchinchisi bilan tengligini keltirib chiqarish mumkin. Mac., $A = V$ va $V = S$ unda $A = S$.

TRANS - (frants. transe - qotib qolmoq) - ongning va vaqtinchalik buzilishi.

TRYeNING - (ing. training – mashq qilmoq) - guruhlarda muloqotning madaniy, obro‘li bo‘lishini rivojlantirish maqsadida olib boriladigan psixologik ishlarining faol usuli (guruh-guruh bo‘lib munozara, baxslar, rolli o‘yinlar va boshqalarni o‘tkazish).

TURSUNOV RAHMATILLA (1928- 1996) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Yuqori sinf o‘quvchilarida o‘zbek adabiyotining g‘oyasini tushunish haqida ilmiy tadqiqot olib borgan, 40 dan ortiq maqolalari chop etilgan.

TUSh KO‘RISH - uxlab yottan odam bosh miya yarim sharlari qobig‘idagi ba‘zi nerv markazlari faoliyati natijasida uyqu vaqtida hosil bo‘ladigan ma‘lum darajadagi aniq obrazlar.

TUShUNCHA - voqelikdagi narsa va hodisalarning muhim belgi va xususiyatlarini bitta so‘z yoki so‘zlar guruhi bilan ifodalashdan iborat tafakkurning mantiqiy shakli.

TUShUNISH - biror narsaning ma‘nosi va ahamiyatini anglash qobiliyati, asosiy erishilgan natijasi.

TUYuSh - idrok turlaridan biri, bu taktil va muskul-harakat sezgilardan iborat.

TURG‘UNOV QUBBAT (1935-71) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. ko‘p stanoklarda ishlovchi to‘quvchilar mehnatining psixologik tahlili mavzusida ilmiy ish olib borgan. O‘zbekistonda birinchi bo‘lib, psixologiya terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘atining tuzuvchisi.

U.

UDDALASH - muayyan faoliyat turining muvaffaqiyatli bajarilishini ta‘minlovchi ongli va avtomatlashtirilgan harakatlar tizimi.

UZOQ MUDDATLI XOTIRA – xotira turlaridan. Bu bilimlarni shu bilan birga ko‘nikma va malakalarni uzoq vaqtgacha esda saqlashni ta‘minlaydi, hamda g‘oyat ko‘p hajmdagi axborotni esda tutish bilan xarakterlanadi.

UYQU – orgnizmning vaqti-vaqti bilan ro‘y beradigan, nisbatan harakatsiz holati. Bunda ong bilan tashqi muhit o‘rtasidagi aloqa ma‘lum darajada uziladi.

UMUMIY ISTYE'DOD – kishining qobiliyatlari birligi. Bu shaxsning aqliy (intellektual) imkoniyatlari doirasi bilan faoliyatning o'ziga xosligi darajasini belgilab beradi.

UMUMIY PSIXOLOGIYA – psixologiyaning umumiy qonuniyatlarini, nazariy asoslarini, metodlarini nazariy va eksperimental tadqiq qiluvchi sohasi.

UMUMLASHTIRISH – voqelikdagi narsa va hodisalarni umumiy va muhim belgilariga qarab fikran birlashtirishdan iborat tafakkur jarayoni.

UNUTISH – oldin esda olib qolingan ma'lumotlarni keyinchalik qayta esga tushira olish imkoniyatining yo'qligi jarayoni.

UNUTISH CHIZIG'I – unutish jarayonining notekisligini ko'rsatuvchi chiziqli tasvir. Avvalgi bir necha soatda unutish tezligi yuqori, so'ngra unutish sekinlashishini ko'rsatadi..

USMONOV ALI ASQAR (1904-48) – psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. U O'zbekistonda birinchi bo'lib psixologiya fanidan Gertsen nomidagi Leningrad Davlat pedagogika institutida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Iste'dodli olim va tashkilotchi, 1938-40 yillarda Toshkent Davlat pedagogika instituti rektori bo'ldi.

USTANOVKA – (rus. ustanovka yo'nalish, yo'naltirish) – kishining tevarak atrofdagi odamlarga yoki ob'ektlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lish, ularni ma'lum darajada idrok qilish, sezish, ularga baho berish va qandaydir harakat qilishga tayyorligini anglatadigan holati.

UTILITARIZM – (yunon. utilitas foyda, manfaat) – axloqda faqat foyda, manfaatini ko'zlovchi individualistik oqim. Har bir narsadan foyda olishiga doimiy intilishdan iborat xarakter xislati.

F.

FAZONI IDROK QILISH – voqelikdagi narsa va hodisalarni fazoda tutgan o'rnini, shaklini, miqdorini uch o'lchov asosida (balandlik, kenglik, uzunlikda) bevosita aks ettirish.

FAOLIYAT – insongagina xos, ong bilan boshqariladigan ehtiyojlar tufayli paydo bo'ladigan va tashqi olam bilan kishining o'z-o'zini bilishga, uni qayta qurishga yo'naltirilgan faoliyat.

FAOLIYAT MAXSULINI TAHLIL QILISH – psixologiyaning ilmiy tekshirish metodlaridan biri; shaxsning bilim va mahorati, qobiliyati qiziqishlari, didi, faoliyat turiga bo‘lgan munosabatlari va uni o‘zgarishini o‘rganish usuli.

FAOLLIK – tirik materianing umumiy xususiyati, tevarak atrofdagi muhit bilan o‘zaro ta’sirda bo‘lishida namoyon bo‘ladi. Psixik. F. bu o‘zaro tahsir, shu asosda F. ko‘rsatish bilan xarakterlanadi.

FARAZ - ma’lum masalani echishning taxmini, uning loyihasi.

FARQ QILISH CHYeGARASI - qo‘zg‘ovchilar o‘rtasidagi bilinar-bilinmas farqni sezish. Bu avvalgi qo‘zg‘ovchilar bilan keyingi qo‘zg‘ovchilar o‘rtasidagi qandaydir farq borligini seza olishda ifodalanadi.

FATAL - (lot. fatalis - mash’um, qochib bo‘lmaydigan taqdir) - qochib bo‘lmaydigan, oldini olib bo‘lmaydigan hodisa.

FYeNOMYeN - (yunon. rhainomenon- yuz beruvchi, sodir bo‘luvchi) - his-tuyg‘ular tajribasi bilan payqaladigan hodisani anglatuvchi tushuncha.

FYeNOMYeNOLOGIYA - (yunon. rhai’nmen’n - yuz beruvchi, l’g’s- tahlimot) - ong va ruhning o‘z-o‘zidan rivojlanishi haqidagi soxta ta’limot. Fenomenlar haqidagi nazariya.

FIZIOGNOMIKA - (yunon. rhyis - tabiat, gnomon - biluvchi) - insonning tashqi ko‘rinishi va uning biror shaxs turiga mansubligi o‘rtasidagi qat’iy bog‘liqlik.

FILOGYeNYeZ - (yunon. rhyle- qabila, urug‘, genesis - paydo bo‘lish) muayyan tirik mavjudot turining erda hayot boshlanishidan keyingi evalyutsion taraqqiyot jarayoni. Psixologiyada inson psixikasining o‘zgarishlari, uning inson evolyutsiyasi va madaniyat bilan bog‘liqligi tushuniladi. Individual taraqqiyot - ontogenez va tarixiy taraqqiyot - filogenez - jonli tabiatning ajralmas tomonlaridir.

FIShYeR MYeZONI (F - kriteriy) - tadqiqot vazifalarida ikki dispersiya orasidagi munosabatlarni ifodalovchi o‘lchov. Mac., gyryh, ichidagi va guruhlar orasidagi munosabat miqdori qancha katta bo‘lsa, eksperimental omillarning salmoqli ta’siri ehtimoli ham shuncha kattadir.

FLYeGMATIK - (yunon. flegma- balg‘am, shilimshiq modda)- temperament turlaridan biri. Bu harakatlarning sekinligi, barqarorligi, emotsional holatlarining tashqi ko‘rinishlari kuchli emasligida namoyon bo‘ladi.

FRYeYDIZM - XX asrda maydonga kelgan psixologik yo‘nalish. Unda inson xulqining asosiy harakatlantiruvchi kuchi ongsiz, instinktiv mayldir deb

hisoblanib, ongning etakchilik roli kamsitiladi. Bu nazariyaning asoschisi astriyalik psixolog, psixiatr Z.Freyddir.

FRYeNOLOGIYa - (yunon. rhren- aql, ong, l'g's - tahlimot) - odamda u yoki bu xildagi qobiliyatlarning o'sganligini bosh suyagining tuzilishiga qarab aniqlash mumkin degan nazariya. Bu nazariya avstriyalik vrach F.Gallg' tomonidan tavsiya etilgan.

FRUSTRATSIYa - (yunon. frustration- aldanish behuda ko'rish, xafagarchilik, rejalarining izdan chiqishi) - kishinnng maqsadga erishish yo'lida uchraydigan, ob'ektiv ravishda engib bo'lmaydigan yoki sub'ektiv ravishda shunday tuyuladigan qiyinchiliklar tufayli paydo bo'ladigan psixik holati.

FUNKTSIONAL PSIXOLOGIYa - (lot. functi' - bajarish) – psixika va shaxsga ayrim psixik funktsiyalarning yig'indisidir. Deb qarovchi psixologiya fani yo'nalishi.

FUNKTSIONAL TIZIM - neyrodinamik ong tizimi, yuksak psixik funktsiyalar va kishi qobiliyatining moddiy asosini ifodalaydi. P.K.Anoxin tomonidan ishlab chiqilgan.

X.

XAVOTIRLANISH - individning boshdan kechirish jarayoni bo'lib, u aniqmas bir xavf oldidan paydo bo'ladi.

HAYOL - mavjud tasavvurlar asosida yangi obrazlarni yaratishdan iborat psixik aks ettirish jarayonlaridan biri. U ixtiyorsiz va ixtiyoriy, ijodiy xayol turlariga ajratiladi.

XARAKTYeR - (yunon, karakter - xususiyat, belgi) - kishidagi barqaror psixik xususiyatlarning individual birligi. U shaxsning mehnatga, atrofdagi narsa va hodisalarga, boshqa kishilarga va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarida ifodalanadi. X. muayyan sharoit xatti-harakatlarni belgilab beradigan individual psixologik xususiyatlar yig'indisidir.

XARAKTYeR AKTSYeNTUATSIYaSI - (yunon. karakter - xususiyat, belgi, lot. accentus - urg'u) - xarakterning alohida xususiyatlarini haddan tashqari ifodalanishi (psixopatiyaga yaqin namoyonlashuvi). X.a. ni hisobga olish bolalar tarbiyasiga individual yondashish, oilaviy psixoterapiya turini topishga yordam beradi.

XIDIROV ERKIN (1964-96) - psixologiya fanlari nomzodi. Milliy maktablarga rus tili va adabiyoti o'qituvchilarini tayyorlashning psixologik jihatlari mavzusida ilmiy tekshirish olib borgan.

XIROMANTIYA - (yunon. cher - qo‘l, man - fol) - odamning kaftiga qarab uning xarakteri, taqdiri bo‘yicha fol ochish.

XOLYERIK - (yunon. chole - safro, cariq o‘t) - temperament turi, u hissiyotning jo‘shqinligi, kayfiyatning birdaniga tez o‘zgarib qolishi, hissiyotning muvozanatsizligi va umuman harakatchanligi bilan ifodalanadi.

XOTIRA - aks ettirilgan narsa va hodisalarni, tajribani esda qoldirish, esda saqlash va zarur bo‘lganda esga tushirishdan iborat psixik jarayon.

XRONOSKOP - (yunon. chr’n’s - vaqt, skoreo - ko‘raman, kuzataman) - psixologik tadqiqotlarda reaksiyaning vaqtini o‘lchash asbobi (sekundning o‘ng mingdan bir qismigacha o‘lchaydi).

XULOSA CHIQARISH - tafakkurning mantiqiy shakllaridan, bunda bir qancha hukmlar asosida ma‘lum xulosa chiqariladi. X.ch.- induktiv, deduktiv va analogik turlarga ajratiladi.

XUROFOT - ilm-fanga zid bo‘lgan turli uydirmalar, irimlarga ishonish, bidhat. U shaxs psixikasiga salbiy ta‘sir etadi.

Sh.

ShAKLLANTIRUVCHI TAJRIBA - psixologiya metodi, bu metod orqali shaxsda zaruriy psixik jarayon yoki sifatlar rejali ravishda shakllantiriladi.

ShARTLI RYeFLYeKS - (lot. reflexus - aks etish) - reflektor nazariyasining asosiy tushunchasi, shartli qo‘zg‘ovchilarga javob berishdan iborat refleks.

ShARTLI GURUH - odamlarning ayrim belgilari (yoshi, kasbi va x.k.)ga qarab guruhga birlashuvi.

ShARTSIZ RYeFLYeKS - (lot. reflexus - aks etish) - psixikaning I.M.Sechenov va I.P.Pavlov tomonidan kashf etilgan reflektor nazariyasining asosiy tushunchasi. Har qanday ta‘sirga instinktiv javob berishdan iborat tug‘ma refleks.

IIIAXC - ijtimoiy munosabatlarga kiruvchi va ongli faoliyat bilan shug‘ullanuvchi betakror odam.

ShAXSDAGI AKTSYeNTRLAShTIRISH - (lot. accentus - yrg‘y) shaxsdagi ba‘zi xarakter xususiyatlariga ortiqcha yrg‘y berilishi va ajratib chiqarishni anglatuvchi tushuncha. K.Leongard tomonidan kiritilgan.

ShAXSNING INTILISH DARAJASI - odamning o'zini qobiliyatli deb hisoblaydigan darajada maqsadga erishishga intilishi. Bu esa odamning faoliyati va xatti-harakatlariga ta'sir etadi.

ShAXSNING TALAB DARAJASI - shaxsning o'zi uchun zarur bo'lgan og'ir yoki engil narsa va hodisalarni belgilovchi shaxs 55 xarakteristikasi. Sh.t.d. o'tmishdagi muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikni hisobga olgan holda ifodalanadi.

ShAXS TYeSTLARI - (ing. test - tekshirmoq) - psixodiagnostika metodlari. Uning yordamida shaxsning turli individual tomonlarini qadriyatlari, munosabatlari, emotsional, motivatsion hamda shaxslararo xususiyatlari, xulq-atvorining shakllari o'lchanadi.

ShAXSLARARO MUNOSABAT - muloqot jarayonidagi o'zaro ta'sir etish natijasida ro'y beradigan ijtimoiy-psixologik hodisalar.

ShAXSLARARO MOSLIK – muloqot va birgalikdagi faoliyatda bo'layotgan odamlarning qiziqishlari, motivlari, ehtiyojlari, xarakterlari, temperamentlari, dunyoqarashlari va shaxslararo o'zaro ta'sir uchun zarur individual psixologik xarakteristikalarining mosligi.

ShAXSIY MA'NO - shaxsning ob'ektiv borliqdagi hodisalarga su'ektiv munosabati.

ShKALALASH - (ing. scala - narvon) - son tizimi yordamida aniq jarayonlarni modellashtirish metodi. Psixologiyada o'rganilayotgan jarayonlarni matematik tahlil qilishga yordam beradi.

E.

EVRISTIKA - (yunon. heurisk' - topaman) - haqiqatni topish san'ati, nazariy tadqiqotlardagi mantiqiy usullar va metodik qoidalar tizimi. E. - samarali, mahsuldor ijodiy tafakkurni o'rganuvchi fan tarmog'i.

EGIZAKLAR MYeTODI - bir xil irsiyat, egizak bolalarni qiyoslab tadqiq qilish. Bu metodni F.Galg'ton taklif qilgan.

EGOIZM - (lot. ego - men) - xudbinlik bo'lib, shaxsning o'z qiziqishlari va ehtiyojlarini boshqa shaxslar va ijtimoiy guruh qiziqishlari bilan qiziqmay, ulardan yuqori qo'yishi. E. ning rivojlanishi va shaxs yo'nalishida ustivor bo'lishi tarbiyadagi jiddiy xatoliklar natijasidir.

EGOTIZM - (lot. ego - men) - o'z-o'ziga mahliyo bo'lish, o'zining fazilatlari haqida yuqori fikrga ega bo'lish.

EGOTSYeNTRIK NUTQ - (lot, ego- men, sentrum - markaz) - nutq faoliyati bo‘lib, bog‘cha bolasining o‘yini bilan birga olib boriladigan va bolalarning o‘z-o‘ziga qaratilgan nutqi.

EGOTSYeNTRIZM - (lot. ego-. men, centrum- markaz) - individualizm va egoizmning eng tuban turi.

EDIP KOMPLYeKSI - (lot. comolekus – aloqa) - bolaning o‘z onasini otasidan raqib sifatida rashq qilishi.

EYDYeTIK-EYDYeTIZM - (yunon. eidos - obraz) - ba‘zi individlarning (eydetiklar) avval idrok qilingan narsa va hodisalarni barcha tomonlari bilan esda qoldirish qobiliyati.

EYFORIYa - (yunon. eu - yaxshi, rhero - boshdan kechirmoq) - kayfiyatning ko‘tarinkiligi, rohatlanishi, huzurlanishi. E. Ob‘ektiv sharoitlarga mos bo‘lmagan holda mavjud bo‘lgan ko‘tarinki kayfiyat, beg‘amlilik va qoniqish holati.

EKSPYeKTATSIYa - (ing. exrectation- kuzatish) - idivididan ijtimoiy rollarni talablariga muvofiq bajarilishini kuzatish.

EKSPYeRIMYeNT TAJRIBA - (lot. exrerimentum - namuna,tajriba)- psixologiyaning asosiy metodlaridan, o‘zgaruvchan mustaqil psixik holatlarning boshqa nomustaqil holatlariga ta’sir etishdagi aniq ma’lumotlarga tayanadi.

EKSTAZ - (yunon. extasis- ko‘tarinkilik, zo‘r his-hayajon) - kuchli his-hayajonning yuqori darajasi. E.da kishi o‘zini-o‘zi idrok qilishni yo‘qotib, borligini unutishgacha boradi. E. nimadandir g‘ururlanish, shu orqali ilxomlanish.

EKSTYeRIORIZATSIYa - (lot. exterior - tashqiga aylanish) - ichki psixik faoliyatning tashqi amaliy faoliyatga, jonli mushohadaga aylanishi.

EKSTYeRNALLIK- IHTERHALLIK - (lot, externus - tashqi va internus - ichki) - individning muayyan joyga nisbatan joylashishi, insonning o‘z faoliyatining ma’suliyati tashqi kuchlar (eksternallik) yoki o‘zining shaxsiy qobiliyati va o‘rinishlariga (internallik) qo‘shib qo‘yishi.

EKSTYeRORYeTSYePTIV SYeZGILAR - tashqi olamdagi narsa va hodisalarning turli xususiyatlari haqida darak beruvchi sezgilar (mas., qurish, eshitish, xid va ta’ m bilishdan iborat tashqi sezgilar.

EKSTRAVYeRSIYa - (lot. extra - haddan tashqari, versi’ - o‘zgarish)- shaxsning tevarak-atrofdagi odamlarga, tashqi hodisalarga yo‘nalishi. E. qiziqishlarning kishidan tashqaridagi narsa va hodisalarga ko‘chishi demakdir.

EKSTRAVYeRTLİK - ayrim kishilarning xarakterini belgilab beruvchi xususiyat. Kishining nihoyatda xushchaqchaqligi, ochiq ko'ngilliligi va boshqa kishilarga zavq bilan qarashlarida, ularga qiziqishlarida namoyon bo'ladi.

EKSTRYeMAL - (lot. extremus so'ngi, keskin) – oxirgi, o'ziga xos, ilojisi bo'lmagan holat.

EKSTIRPATSIYa - (lot. extirratio- ildizi bilan olib tashlash) - biror bir a'zo yoki uning bir qismini olib tashlash.

ELYeKTROENTSYeFALOGRAF - (yunon. elektron - qahrabo, enkerhalos - miya, grarho - yozaman) miyaning biotoklarini yozib oluvchi asbob.

ELYeKTROENTSYeFALOGRAMMA (EEG) - (yunon. elektron - qahrabo, enkerhalos - miya, gramma - chiziq) maxsus elektroentsefalograf asbobi yordamida miyaning bioelektrik faolligini tekshirish usulining mahsuloti.

EMOTSIYa - (lot. emovere - uyg'otish, to'lqinlantirish) - odam yoki hayvonlarning sub'ektiv ifodalangan ichki yoki tashqi qo'zg'ovchilarga ta'siriga javob reaksiyasi.

EMPATIYa - (yunon. emratheia birgalikda dardlashmoq) - boshqa odamlarning psixik holatlarini tushunish va ularga hamdardlik qilish qobiliyati.

EMPIRIK MYeTOD - (yunon. emreiria - tajriba, methodos tadqiqot) - tekshiriluvchi haqidagi ma'lumotlarni tajribaga asoslanib, amaliy tajribalar bilan aniqlash usuli.

ENDOKRIN BYeZLAR - (yunon. endon - ichida, krino - ajrataman) - qon hamda limfalarga gormanlar ishlab chiqaruvchi ichki sekretiya bezlari.

ENTUZIAZM - (yunon.entusiasmos) - biror bir maqsadga erishishda ruhiy yuksalish, ruhan ko'tarilish, tashabbus ko'rsatish.

EPISTYeMOLOGIYa - (yunon. eresteme - bilim, logos - ta'limot) - J.Piaje (genetik psixologiyaning Jeneva maktabi) tomonidan ishlab chiqilgan tafakkurni tadqiq qilish yo'nalishi. Uning asosiy maqsadi ontogenez va felegonez ma'lumotlarining sintez qiluvchi olamni bilishning umumiy nazariyasini yaratishdan iborat. Olamni bilishni rivojlantiruvchi ijtimoiy omillarni pesh qilish tufayli ushbu faraz to'la rivoj topadi.

ERGOGRAF – (yunon. erg'n ish grarho yozaman) ayrim mushak yoki mushaklar guruhining ishini o'lchovchi asbob. CHarchash yoki tiklanish jarayonlarini o'rganish uchun qo'llaniladi.

EROTIK HOLAT - (yunon. erotikos- ishqiy, shahvoniy) - jinsiy ehtiyoj bilan bogʻliq holat.

ESGA TUSHIRISH - xotira jarayonlaridan biri. Buning natijasida oldin esda olib qolingan bilimlarni faollashtirish yuzaga keladi.

ESDA OLIB QOLISH - yangi qabul qilingan axborotlarni oldin egallangan bilim va tajribalar bilan bogʻlangan xolda esda saqlashga qaratilgan psixik faoliyat.

ETIKA - (yunon. eth's - urf-odat, xususiyat) - axloqiylik, ma'naviylik haqidagi ta'limot.

ETNOPSIXOLOGIYA - (yunon. ethnos - qabila, xalq, rsyshe – ryh, logos – ta'limot) - psixologiya fanining sohasi, odam psixikasining etnik xususiyatlarini, milliy xarakterini, milliy o'zligini anglash, etnik stereotip singari funktsiyalarning shakllanish qonuniyatlarini o'rganadi.

EFFYEKTOR - (lot. effektirus mahlum natija beruvchi) - reflektor tizimning (mushak va tomirlardagi) ish bajaruvchi qismi, qabul qiluvchi retseptorlardan farq qiladi.

EFFYERYENT NYERV - (lot. efferrens- olib chiquvchi, neuron - asab) nerv impulsg'larini markaziy nerv tizimidan ish bajaruvchi a'zolarga eltuvchi nerv.

EHTIYOJ - odam va hayvon faolligining asosiy manbai, aniq sharoitlar bilan bogʻlik zaruriyatning ichki holati.

EHTIROS - muayyan faoliyat turiga kuchli intilish bilan bogʻliq davomli va barqaror emotsional holat.

E'TIQOD - maslakni amalga oshirish, shaxsning kundalik ehtiyojiga aylangan intilishi, xatti-harakati.

Yu.

YuSUPJONOV TO'XTASIN (1924 - 94) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Maktab o'quvchilarida ona tilining grammatik tushunchalari shakllanishiniig psixologik asoslarini o'rgangan.

Ya.

YaQQOL HAKAKATLI TAFAKKUR - tafakkur turlaridan, u narsalar bilan ishlash jarayonida ularni bevosita idrok qilishda ifodalanadi.

YaXHYaROV NASRIDIN (1927- 86) - psixologiya fanlari nomzodi, dotsent. Maktab o'quvchilarini mehnat kasblariga yo'naltirishning psixologik asoslari mavzusida ilmiy tekshirish ishlari olib borgan.

O'.

O'YIN - faoliyat turlaridan biri. Bu bolalarning kattalar faoliyatini, ularning ish-harakatlarini, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aks ettirishda ifodalanadigan va tevarak-atrofdagi borliqni bilishga qaratilgan faoliyatidir.

O'Z-O'ZINI KUZATISH - odamning o'z psixik holatlari bilan o'z xatti-harakatlarini, o'rganishdan iborat usul.

O'Z-O'ZINI TUTA BILISH - shaxsning muayyan sharoitlarda ortiqcha fikr, his-tuyg'u, xatti-harakatlarini ongli ravishda tiyib turish, o'z fikr, hissiyot va harakatlarini maqsadga muvofiq yo'naltira olishdan iborat irodaviy xarakter xislati.

O'Z-O'ZINING XULQINI BOSHQARISH - faollikni boshqarish darajasi. Bunda shaxs o'z xulq-atvorini qabul qilgan qaroriga ko'ra boshqarib, zarur hollarda faoliyatdagi nuqsonlarni tuzatadi.

O'ZARO INDUKTSIYA - nerv jarayonlarining qo'zg'alish va tormozlanishning o'zaro ta'siri (Q. induksiya).

O'QISH - shaxsning bilim va faoliyat usullarini egallashga hamda uni mustahkam esda saqdab qolish jarayoni. O'qish har qanday faoliyatning zaruriy qismlaridan bo'lib, u sub'ektni o'zgartirish jarayoni hamdir.

O'LCHOV NATIJALARINING QIYMATI - o'lchov natijalarining aniqligini ko'rsatadigan son.

O'Z-O'ZIGA BAHO BYERISH - shaxsning o'z-o'ziga baho berishi.

O'Z-O'ZINI ANGLASH - individning o'zi haqida nisbatan barqaror anglangan tasavvurlar tizimi. Uning asosida individ odamlar bilan o'z munosabatini o'rganadi. O'.o'.a.ning shakllanishi jamiyatning ongli a'zosini tarbiyalashning zarur shartlaridan biridir.

O'Z-O'ZINI ISHONTIRISH - o'z-o'ziga qaratilgan ishontirish jarayoni, bunda ishontiruvchi sub'ekt va ob'ektning birligi namoyon bo'ladi.

O'RGANISH - bilish, ortgirilgan individual tajriba jarayoni va natijasi.

O'RGATUVCHI YOKI SHAKLLANTIRUVCHI EKSPYERIMYENT - psixologiya metodi; unda shaxsdagi zaruriy psixik jarayon yoki sifatlar rejali ravishda shakllantiriladi.

Q.

QAYTARMA ALOQA - barcha murakkab, tizimlarda boshqarish va harakatlarni tartibga solib turishning muhim asosi. Axborot boshqaruvchi a'zolariga harakag natijalari to'g'risida xabar kelganda bajaruvchi a'zolarga buyruq berish shakllanadi.

QAROR QABUL QILISH - masalani xal qilish, echish usullaridan birini tanlash.

QIZIQISH - shaxsning o'zi uchun qimmatli va yoqimli bo'lgan muayyan narsa yoki hodisalarga munosabati. Q. keng va tor, chuqur va yuzasi, barqaror bo'lishi mumkin.

QISQA MUDDATLI XOTIRA – qisqa muddatga esda qoldirishni ta'minlaydigan xotira turi.

QOBILIYATLAR – shaxsning ma'lum faoliyatidagi muvaffaqiyatlarini va osonlik bilan biron faoliyatni egallay olishini ta'minlaydigan individual psixologik xususiyatlar.

QO'ZG'ATUVCHANLIK, QO'ZG'ALUVCHANLIK – tashqi qo'zg'ovchi omillar ta'sirida fiziologik holatlarni o'zgartirib yuborish qobiliyati. Barcha tirik mavjudotga xos xususiyat.

QO'RQINCH - odamning o'ziga yoki yaqin kishilariga taalluqli bo'lgan bo'lgan haqiqiy yoki xayoliy xavf-xatarga nisbatan yuzaga kelgan emotsional holat.

F.

G'AZAB - jahl chiqishidan iborat emotsional holat. Shaxsning ehtiyojlarini qoniqtirish jarayonida biror bir to'siqlarga duch kelganda yuz beradi.

G'OYA - narsa yoki hodisalar haqidagi muayyan tasavvur va tushunchalar yig'indisi. Moddiy olamni aks ettiruvchi inson tafakkurining muayyan tushunchalar shakldagi maxsuli.

H.

HADDAN OSHISH - berilayotgan materialning ortib ketishi natijasida paydo bo'ladigan salbiy his.

HARAKAT - maqsadga muvofiq yo'naltirilib, ongli ravishda amalga oshiriladigan harakatlar yig'indisi. H. ongli faoliyatning tarkibiy qismlari va motivlaridan biridir.

HARAKAT AKTSYePTORI - (lot. accertor – qabul qiluvchi) - markaziy nerv tizimining bo'ladigai harakatlar natijasini belgilab beruvchi neyrodinamik modeli. Bu model harakatlarning asosiy xarakteristikasini o'z ichiga olib, harakatlarni bosh qarishda ishtirok etadi.

HARBIY PSIXOLOGIYA - psixologiya sohasi. Harbiylar shaxsini, turli harbiy faoliyatning psixologik xususiyatlarini, harbiy jamoalarning jangovar tayyorgarlik metodlarini o'rganadi.

HID BILISH SYeZGISI - sezgi turi, hidlarni aks ettirish jarayoni. Uning analizatori burun tusig'iniig shilliq pardasida joylashgan va uning markazi bosh miya po'sloq qismidadir.

HISSIYOT - odamning yuksak ehtiyojlarini qondirish yoki qondirmaslik qobiliyatining mavjudligi va psixik obraz yarata olish natijasida uning tevarak atrofidagi olamga bo'lgan munosabatlarining ongda aks eshitirilishidan iborat jarayon.

HUKM - tafakkur usullaridan, u narsa va hodisalar o'rtasida o'zaro biron bir bog'lanishlarning borligini, tasdiqlash yoki inkor qilishda ifodalanadi.

Nashr uchun mas'ul:

H.Jo'raev - f.f.n., dotsent.

Kompyuter maketi:

G.M.Qodirova.

Terishga berildi: 05.10.2005. Bosishga ruhsat etildi 10.01.2006.

Bichimi 60x84 (1/16). 4 bosma taboq.

Buyurtma № 300. adadi 500 nusxa

**Farg‘ona Davlat universiteti bosmaxonasi, Farg‘ona shahri,
B.Usmonxo‘jaev ko‘chasi – 19.**